

ORD & SAG 36

ISSN 0108-8025

Udgivet december 2016 af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslag: Uni parken. Foto: Lise Balsby, AU Kommunikation
Trykt i 800 eksemplarer af Sun-Tryk, Aarhus Universitet

ORD & SAG tjener et dobbelt formål:

- 1) Publicering af videnskabelige artikler med emner inden for fagområderne dialektologi, ældre landbokultur, filologi og sociolingvistik – alt sammen fortrinsvis baseret på et jysk materiale. Sådanne artikler er alle fagfællebedømte forud for publiceringen. I dette nummer optages siderne 8-21 og 36-46 af videnskabelige artikler.
- 2) Orientering til en bred offentlighed om centrets virke, Jysk Ordbogs redaktion samt om, hvad der i øvrigt publiceres på og om jysk dialekt. I dette nummer optager sådant stof siderne 2-7, 22-35 samt 47-60.

INDHOLD:

Beretning fra center og ordbog	2
Andreas Helbo Beck: Om begyndelsen til <i>Dialægt</i> – en virksomhed med dialektplakater	4
Torben Arboe: <i>Sylt og sylte</i> – om flere slags konservering	8
Viggo Sørensen: <i>Kom'pejser</i> – et fremmedords forvridding	17
Torben Arboe og Chr. Bo Hansen: Miniordbog over thybomålet – en opfordring til indsendelse af dialektord	22
Fra arkiverne: <i>Ullerup Fattegoer</i>	26
Viggo Sørensen: <i>Ægt</i> , begreb og gløse – og hvordan Jysk Ordbog håndterer denne dobbelthed	36
Spørg ”Skautrup”	47
Torben Arboe: <i>Morsingbo-ordbog</i> – anmeldelse	52

Året, der gik – beretning fra center og ordbog

Lad det straks være sagt: som forudset i sidste års beretning har 2016 været et magert år for den fortsatte redaktion. Ikke fordi vi har spildt vor arbejdstid, men fordi den i ekstrem høj grad er blevet brugt på udviklingen af det ny redaktions- og publiceringsprogrammel, der sidste år blev bevilget penge til fra vort institut.

Udviklingsarbejdet er sket i samarbejde med it-virksomheden iLEX Digital Publishing Aps og med Aarhus Universitets it-afdeling. Det er blevet et halvt år forsinket i forhold til planen, mest fordi nogle delopgaver blev mere komplicerede end forudset. Men arbejdet nærmer sig nu sin slutning, så vi tør love, at Jysk Ordbog kort inde i 2017 ligger tilgængelig på nettet i en moderniseret udgave.

Fordelene ved den nye ordbog er mange. For brugerne vil det nok især tælle, at man kan gå til den fra både computer, tablet og smart phone – og forinden skal man ikke længere downloade ordbogens lydskrift. Endvidere er de mange krydshenvisninger i ordbogen blevet links, der lynhurtigt flytter brugeren hen til de relevante artikler (og betydninger). Endelig præsenteres ordbogens artikler lagvis (idet hovedafsnit som Udtale/Bøjning, Etymologi/Udbredelse, Betydning kan foldes ud hver for sig, og dette gælder også den enkelte betydning blandt flere); dette trick af hensyn til de mindre skærmstørrelser, ordbogen nu også skal kunne læses på.

For redaktørerne vil det naturligvis blive lidt af en omvæltning ikke længere at arbejde lineært i et Word-program, men hierarkisk i et html-format. Det vil nok i starten sinke redaktionshastigheden, men den vil atter blive forøget, når alle relevante genveje og makroer er udviklet. Og allerede fra starten vil programmellets automatindstillinger og den indbyggede fejlfinding lette korrekturlæsningen.

Næsten vigtigst af alt: den ny ordbogs lagring i html-struktur skulle sikre let omstilling til enhver ny browser- eller servertype. Vi skal altså ikke fremover løbe den risiko, vi hidtil har måttet leve med: at Jysk Ordbog var på vej til at gå i sort pga. forældet redaktions- og publiceringsudstyr. Endnu engang: tusind tak til instituttet for jeres investering i vor fremtid!

Nu gælder det så om, også hvad bemanningen angår, at sikre denne fremtid. De fleste af medarbejderne ved Jysk Ordbog er godt op i årene, så vi mangler yngre arvtagere. Det bliver en vigtig opgave

at få dem rekrutteret så betids, at vi gamle kan være med til at oplære dem i faget; et phd-stipendium i tilslutning til vort center vil være en oplagt start.

Ud over at redigere ordbog har vort center til opgave at betjene offentligheden, når der opstår spørgsmål om jysk dialekt og den landbokultur, de ældre dialekter afspejler. Vi tager denne opgave seriøst og bestræber os på at besvare spørgsmål til centret hurtigst og bedst muligt; eksempler på spørgsmål og svar ses s. 47ff.

Vi mærker i de senere år en voksende historisk interesse for lokal-samfundenes fortid og bestræber os på at formidle viden herom ikke blot gennem ordbogen, men også i tidsskriftartikler, foredrag, hjælp til forskere og andre, som ønsker at benytte vore ret omfattende samlinger. I den ny web-udgave af Jysk Ordbog opfordres brugerne direkte til at henvende sig, hvis de ikke (trods et forbedret søgeapparat) finder, hvad de leder efter.

Det har – med den helt uvante opgave: at få udviklet en ny udgave af web-ordbogen – været et mildest talt stresset år her på centret. Men stress fordamper som dug for solen, når vi medarbejdere samles (i vor kombination af en frokoststue og et mødelokale) og over maden snakker om såvel faglige problemer som dagliglivet udenfor. Besøgende udefra misunder os med rette den familiære stemning, som kun kan udvikles på en lille arbejdsplads. Det er også dette fællesskab, der holder os knyttet til stedet, selv når vi er gået af – som i sin tid Peter Skautrup, der stadig kom på Jysk i en alder af 86; eller som nu min forgænger Ove Rasmussen, der i disse dage kan tænke tilbage på, at han for 60 år siden blev ansat som studentermedhjælper ved Jysk. Godt gået, Ove!

Den traditionelle tak for året, som gik, og ønsket om en glædelig jul og endnu et godt nyt år – skal derfor allerførst rettes til mine fæller her på centret, i alfabetisk rækkefølge: Torben Arboe, Ingeborg Christensen, Inge Friis, Nina Grøftehaug, Niels Hald, Inger Schoonderbeek Hansen, Kirsten Lyshøj, og Ove Rasmussen.

Men bestemt også de samme gode ønsker til kollegerne på vort institut, i vor forskningsgruppe og på vor søsterordbog i København. Og naturligvis til brugerne af ordbogen samt til dem, der læser dette lille tidsskrift. Jeg håber, Ord & Sag 36 vil leve op til sidstnævntes forventninger.

Viggo Sørensen
december 2016

*Forfatteren er cand.scient. i astrofysik
og medejer af firmaet Dialægt*

Andreas Helbo Beck:

Om begyndelsen til *Dialægt* – en virksomhed med dialektplakater

Dialekter er noget af det mest personlige, vi har, og ud fra dialekten kan mange danskeres hjemsted gættes. Dialekterne repræsenterer vores bagland, hvem vi er, og hvor vi kommer fra. Vi vil med *Dialægt* inspirere folk til at være stolte af, hvor de kommer fra, og hvem de er.

I september sidste år sad vi, Andreas Helbo Beck og Nikolaj Lykke Viborg, under vores kandidatundervisning i astrofysik og brændte for at starte egen virksomhed og dermed kaste os ud og finde ud af, om vingerne kunne bære. Vi ville finde ud af, om det kunne lade sig gøre at bygge en virksomhed op fra bunden uden den store teoretiske eller praktiske viden om, hvordan dette skulle gøres. Vi er igennem vores studie blevet gode til at sætte os ind i store og til tider komplicerede emner som fx beregning af eventhorisonter for sorte huller i verdensrummet, så vi gik i gang med hele processen uden at vide, hvor det skulle ende, eller hvordan vi skulle gribe det an. Vi søgte viden og hjælp alle de steder, vi kunne komme til, og fandt åbne arme alle de steder, hvor vi pænt spurgte, om de ville hjælpe os med vores nye projekt.

Virksomheden kom til at dreje sig om dialekter, og hvad var mere oplagt end at kalde virksomheden [dia'lægt], netop som der stod i ordbogen. Det var helt perfekt, da det netop var de sjove udtaler af ellers helt ens stavede ord, som var vores fokuspunkt. Igennem hele studietiden har vi drillet hinanden med det hhv. århusianske og vestjyske, og vi har derigennem opdaget, hvor personlige dialekterne er, og hvor meget de fortæller om den, som udtaler dialekten.

Som fysikstuderende, især som astrofysikstuderende, er det ikke sproglige spidsfindigheder og grafisk design, der har været prioriteret øverst på skoleskemaet, det har derimod handlet om sorte huller, galakser og exoplaneter. Det sproglige og det grafiske har derfor været noget af en udfordring i udviklingen af plakaterne, og det har været et ”kvantespring” at komme fra tal-nørderi i det store verdensrum til helt lokale dialekter. Vi havde derfor brug for hjælp.

Da vi allerede befandt os i universitetsverdenen med specialister inden for alverdens emner, fandt vi frem til Peter Skautrup Centret på Aarhus Universitet, som beskæftiger sig med gamle danske dialekter. Sammen med Torben Arboe og Viggo Sørensen fra Peter Skautrup Centret fandt vi ud af, at de gamle danske dialekter måske ikke havde det samme forretningspotentiale som de moderne dialekter. Viggo og Torben kunne så henvise til en sprogforsker og en af de førende eksperter i moderne danske dialekter, Michael Ejstrup¹, Danmarks Medie- og Journalisthøjskole. Sammen med Michael fik vi masser af inputs og især rettelser til plakaterne. Det er specielt stavemåden for den enkelte dialekt, som har været svær at ramme, da vi ikke ønskede at bruge det fonetiske alfabet. Det er et kompromis, som vi er blevet nødt til at indgå for at imødekomme den almene dansker, som ikke nødvendigvis kender de fonetiske tegn og deres lyde.

Med hjælp fra Michael er det lykkedes at samle mange sjove udtryk og sætninger fra de danske dialekter, som vi har krydret med lidt selvironi og dermed givet folk landet over smil på læben og nogle gode grin.

Vi brugte rigtig meget tid på udvælgelsen af udtrykkene til hver plakat, og vi ville gerne have den lokale ånd med i plakaten, så at man, når plakaten læses, måske kommer i tanker om nogen, som kommer fra den landsdel. Fx skal den vestjyske have et kærligt puf med hensyn til momsen, og ”de hviie” fra Århus er ikke altid de bedste til fodbold.

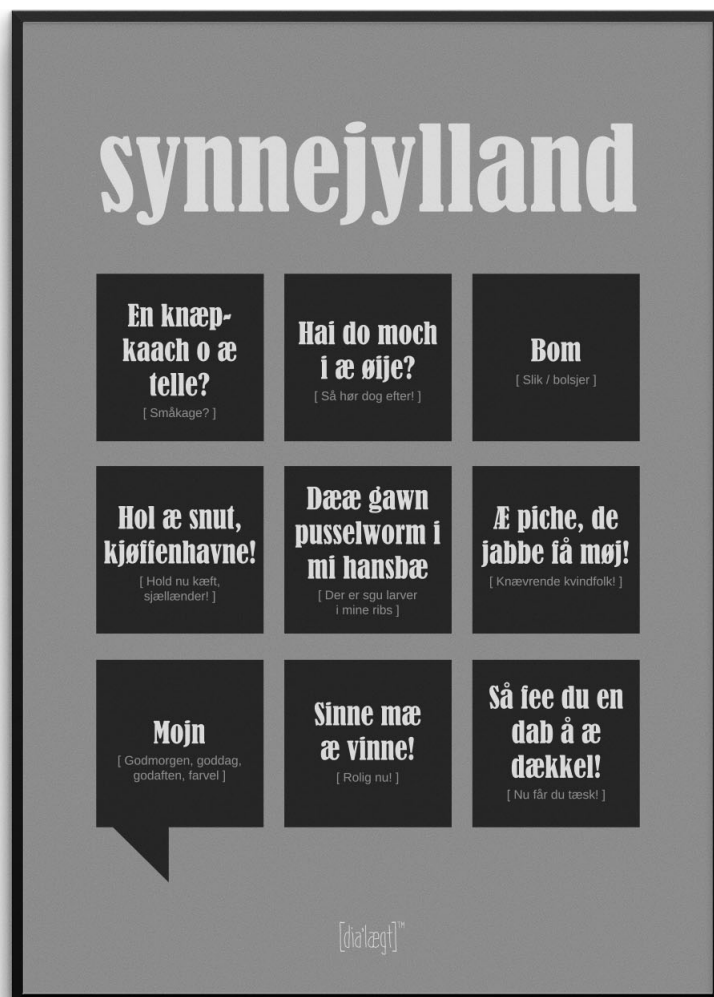
Vi er nu nået rigtig mange dialekter igennem og føler, at vi begynder at bevæge os ud i så små områder som Lolland og Falster, hvilket

---

¹ Michael Ejstrup har skrevet artiklen ’Perceptionsundersøgelse af moderne danske dialekter’ i *Ord & Sag 31*, s. 30-41.

betyder at målgruppen er meget lille sammenlignet med fx Sønderjylland. Vi har derfor valgt, måske for en tid, at kaste os over de ”dialekter” eller fagsprog, som findes i forskellige erhverv. Det sprog, som tales fx blandt sygeplejersker, er et sprog, der kun forstås blandt fagfolk, og det kan give anledning til en del skæve smil og stolthed blandt dem, som udtaler ordene.

Vores drøm er, at vi med tiden kan inspirere folk til at være mere stolte af, hvor de kommer fra, og hvad de laver – og på den måde gøre Danmark til et bedre sted at være.

Flere plakater kan ses (og bestilles) på dialaegt.dk og i butikken på Katrinebjergvej 113, 8200 Aarhus N

Forfatteren er redaktør på Jysk Ordbog

Torben Arboe:

***Sylt og sylte* – om flere slags konservering**

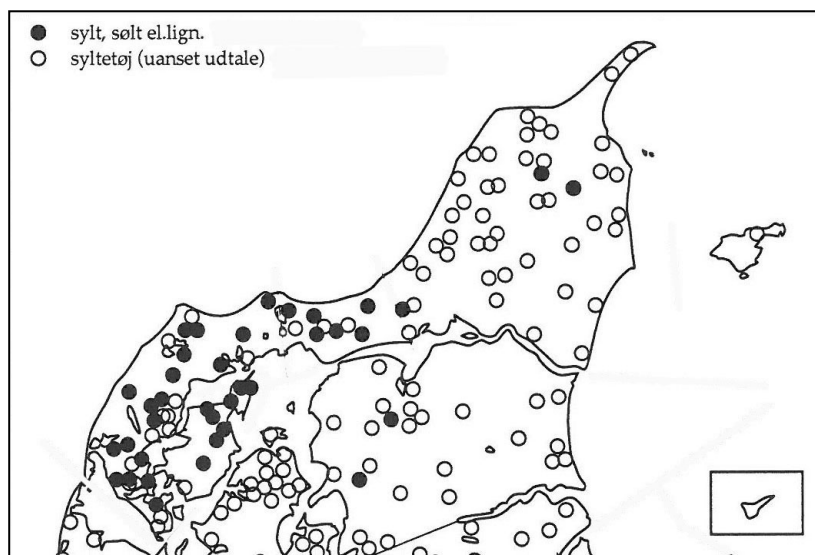
I sommer så jeg her i Århus betegnelsen HAVTORN SYLT på et lille marmelade- eller syltetøjsglas og tænkte straks: ja, *sylt* i betydningen 'syltetøj' findes i hvert fald i Thy; men kendes det også andre steder, er det kendt mere generelt i dansk, eller bruges det for at signalere noget egnesspecifikt og dermed særlig godt? Underteksten på mærkaten var: *Vesterhaws specialiteter*, hvilket også (især stavningen med -w-) pegede i retning af det regionale, og ifølge etiketten på glassets bagside var producenten fra Vorupør, altså faktisk fra Thy. Interessen var vakt: det måtte undersøges nærmere, hvilket område ordet *sylt* egentlig var kendt i, og hvordan det adskilte sig fra substantivet *sylte* (grisesylte mv.).

1. Substantivet *sylt* = syltetøj

Jysk Ordbog fik mange oplysninger om brugen af ordet *sylt*, da man i 1973 på spørgeliste BN spurgte: Hvad hedder i Deres dialekt "Knægten havde syltetøj i/over hele hovedet" – skønt det var udtrykket "hele hovedet", man var mest interesseret i. (Se kort 1 næste side).

Sylt er her helt klart lokaliseret til Thy, Mors og Hanherred, endda med særlig stor sikkerhed, da ordet er spontant opgivet i stedet for det ord, der indgår i spørgsmålet, nemlig 'syltetøj'. Fx gengives sætningen ovenfor: *æ knejt håd sølt øwer æ hiel hu'e*, fra Nordmors ved optegneren M.P. Ejerslev. Jysk Ordbogs øvrige materiale understøtter denne udbredelse, men har faktisk kun få eksempler fra Mors og Hanherred. Spørgelistebesvareelserne er derfor afgørende for fastlæggelsen af udbredelsesområdet for *sylt* og for, at ordet kan betegnes som almindeligt kendt i Nordvestjylland og Hanherred.

Kort 1. Udsnit af spørgeliste kort BN 4k vedr. betegnelser for syltetøj.

Sylt er ikke registreret i Feilbergs jyske ordbog omkring 1900; men i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) citeres ordet fra en ikke nærmere stedfæstet ”syltebog” i 1795: *Tørt Sylt af Kirsebær* hhv. *Vaadt Sylt af umodne Vindruer i Sukker*; fra samme kilde nævnes tillige sammensætningerne *blomme-*, *hindbær-*, *hyben-*, *kvæde-*, *pære-* og *valnødsylt* (jf. *I. Sylt* 3.2, bd. 22, 1944).

I Jysk Ordbogs materiale fra Nordvestjylland og Hanherred omtales *sylt* som den almindelige betegnelse op gennem 1900-tallet, og også slutningen af 1800-tallet. Fra °Torsted anfører Torsten Balle således sætningen: *wi ska te' å law sølt* = ’vi skal til at lave syltetøj (af bær)’ og nævner sammensætningerne *rebssølt* = ribssyltetøj, *su'lbærsølt* = solbærsyltetøj (*l* betegner palataliseret *l*). ”Mor havde altid *henə sølt* (= sit syltetøj) i et lille ’kammer’ over ovnen, men det skulle jo ud, når vi skulle bage”, fortælles det i en båndoptagelse fra samme sogn. Fra nabosognet Sjørring har Balle oplysningen, at husmoderen skulle byde på *æ'balskywər å sølt*, dvs. æbleskiver og syltetøj, når der blev ”strøget for kålen”: når høstfolkene var færdige med at meje kornet, kom de hjem til gården og tog opstilling ved kålhaven, hvor de muntert strøg lærne

med strygestikkerne og 'truede' med at høste også kålene, hvis ikke husmoderen kom ud og bød på et traktament.¹ Lidt nordligere lød opfordringen fra værtinden, når der blev serveret steg som hovedret ved julegilde: *i ska små-q æ sølt* = I skal smage syltetøjet (Nors sogn), og ligeledes i Nordthy var julesmåkagerne 'jødekager' gerne pyntet med fx lidt kanel eller *let sølt*, dvs. lidt syltetøj. Sydligere i Thy nævnes fx: *æ hår lawe møj sølt i såmer* = jeg har lavet meget syltetøj i sommer, bl.a. *ribssølt* = ribssyltetøj (Thyholm). Ved et bryllupsgilde serverede man bl.a. 'brune kartofler og kogte kartofler *å all slaver sølt å røbeder*', dvs. alle slags syltetøj og rødbeder (Heltborg sogn, jf. *Sydthy Årbog* 1989 p. 64). Fra Nordmors noterer ovennævnte M.P. Ejerslev: *sylt, alm. for Syltetøj*, fx i sammensætningerne *ribssylt, su'lbæsylt* = ribs-, solbærsyltetøj. Fra Hanherred nævnes i optegnelsen °Haverslev ved Anders Fisker, at ribs og solbær skulle *neppes, hwis di sku brogges te sølt* = nippes (dvs. have den visne rest blomst pillet af), hvis de skulle bruges til syltetøj, hvilket var 'noget af et tålmodighedsarbejde'. Syltetøjet kunne her fx bruges til *yw'lka:g* = julekage, en slags kaffekage, der ikke kun blev bagt til jul; den kunne have fyld af æbler, creme, kanel, rosiner, *sølt*, sukat eller remonce. Ville man spæde til *dæn al'men'læ be'hål'neŋ o 'sølt* (= den almindelige beholdning af syltetøj), kunne man tage i heden at plukke tyttebær.

2. Etymologi og historie for *sylt* og *sylte*

I ODS-artiklen *I. Sylt* nævnes betydningen 'syltetøj' af subst. 'sylv' som betydning 3.2 på linje med betydningen 'sylvte' (= grisesylvte, i 3.1), og begge genfindes i den samlede formulering af betydning 3: 'om spise, der er kogt og lagt i saltlage ell. ved henkogning er blevet til en stivnet, geléagtig masse'. Det peger hen mod, at den oprindelige betydning af *sylvt* har noget med *salt* at gøre, og ordets øvrige betydninger vedrører da også noget saltholdigt, fx betydning 2: 'saltholdig væske'. I artiklens etymologiske parentes anføres, at *sylvt* egentlig er samme ord som subst. *sylvte*. For *I. Sylvte* anfører ODS som første betydning 'saltholdig væske', herunder 'saltlage', og de to følgende betydninger vedrører madvarer tilberedt med brug af salt, fx om kød, der efter

¹ Denne og andre høstskikke omtales nærmere i min artikel "Jyske gilder i slæt, høst og tærsketid", *Ord & Sag* 3 (1983) s. 26ff.

at være kogt 'lægges i saltlage med forsk. krydderier' (betydning 3, om grisesylte). Dette ord stammer antagelig fra middelnedertysk, jf. etymologien i ODS: "maaske indlaant fra mnt. (= middelnedertysk) *sulte*, saltkilde, sylte, gelé", jf. ... ty. (= tysk) *sulze, sülze*"; det tilføjes, at ordet er beslægtet med *salt*. Den lydige udvikling i tysk tidligere har da formentlig været: *salz* > *sulz(e)* via såkaldt aflyd *a* > *u* (som i fx verbalbøjningen (*singen* >) *sang* > *gesungen*), dernæst *sulz(e)* > *sülz(e)* via omlyd. I *Mittelniederdeutsche Handwörterbuch* (bd. 3, 1974) anføres den omlydte form *sülte* med de nævnte betydninger, og til betydningen 'saltkilde' tilføjes: *Saline, Salzwerk, spez. die Lüneburger Sülze* = saltudvindingsanlæg, saltværk, specielt Lüneburg saltmine (jf. *¹sülte II.2*, sp. 596).

Formentlig er ordene *sylt* og *sylte* indlånt i dansk i hansetiden, da Lübeck var førende hansestad pga. handel med salt fra Lüneburg-området. Skønt der under hovedbetydningen af *¹sülte* kun nævnes ting med forbindelse til salt, fx. *I.1 Salzbrühe* (salt væske), anføres også sammensætninger med (bær og) frugter mv.: *sültebe:ren* = *eingemachte Birnen* (dvs. syltede pærer), *sülteque:den*, *sültenö:te*, dvs. syltede kvæder hhv. nødder, hvor der antagelig ikke har været anvendt salt. *Sülte* vedrører altså snarest *konserveringen* og ikke alene *konserveringsmidlet*, der kan være salt eller andet.

Herigennem har vi næsten besvaret det oplagte spørgsmål: Hvordan er *sylt* kommet til at betyde *sødet* frugtvarer som i HAVTORN SYLT, når udgangspunktet efter alt at dømme har været *saltet* madvarer og i sidste instans *salt*? Det skyldes formentlig, at subst. *sülte* tidligt kom til at betyde 'noget konserveret' og verbet *sülten* tilsvarende 'konservere'. *Sülten* har nemlig allerede i middelnedertysk også betydningen: (*Früchte*) *einmachen, gelieren, kandieren*, dvs. henkoge, gelere, kandisere (frugter), jf. *Mittelniederdeutsche Handwörterbuch* bd.3 sp. 597. Her nævnes ikke noget om et anvendt sødestof; men ud over syltede nødder nævnes *sülte(de) engever*, dvs. syltede ingefær, så antagelig har også krydderier kunnet bruges i sylteprocessen. Ordene er for længst udgået af tysk sprogbrug; i stedet for *sülzen* bruges nu især *einmachen*, der kan betyde både 'nedlægge i saltlage' og 'henkoge, sylte med sukker'.

3. Substantivet og verbet *sylte*

I ODS defineres subst. *sylte* som en geléagtig masse fremkommet ved kogning af 'flæsk, kød, fisk olgn.' ved brug af salt og krydderier (jf. *I. Sylte 2*). Under den følgende betydning nævnes desuden 'kaal, frugter olgn.' som noget, der blev kogt ... '(stærkt) i en suppe ell. sovs, der stivnede ved afkøling'; men det understreges (jf. *I. Sylte 3*), at den enerådende betydning i nutiden er: 'spise af flæsk ... ell. af kødet paa et svinehoved ... der lægges i saltlage med forsk. krydderier', jf. sammensætninger som *flæskesylte* og *grisesylte*. Disse former for sylte er også velkendt i dialekterne, så her skal blot nævnes et eksempel på brug af endnu et konserveringsmiddel, nemlig eddike: når grisehovedet var kogt, blev det "nedlagt i en Gryde med Eddike, Laurbærblade, hel Peber, Ingefær, nogle faa Nellike og Allehaande, saa kunde det holde sig frisk (som sylte) til langt hen i Vinteren" (Karen Thuborg, Harbøre, MVJy).

Måske er det lidt overraskende, at verbet *sylte* som antydnet ovf. kan bruges om fisk; derfor nogle eksempler på det. Det gælder især vedr. sild og makrel; det findes i flg. områder i Nordjylland. – Vendsyssel: *småsel' bløw søltje hæn* = småsild blev syltet hen (AEsp.VO.).² – Hanherred: *sølte, røge sel* = syltede, røgede sild (Torslev); (når hun fik sildinger, dvs. små sild) *så søl-tæ hon æn stu'r krok an'sjo'sær* = så syltede hun en stor krukke ansjoser (°Haverslev). – Thy: (til aften fik vi) *sølte fesk, det ku væ ho heller knudder* = syltede fisk, det kunne være hå (en slags lille haj) eller knuder (dvs. ferskvandskvabber, jf. ³*knude* i Jysk Ordbog) TMortens.Kletmøller.13. *ma'krèl æ gu', når di blywær 'søjl:tæð* = makrel er gode, når de bliver syltede. °Torsted. Der var *sølte makerel* (= syltede makrel) på bordet, EFrost.FK.96. – Mors: *syl:tæð sil* = syltet sild. M.P. Ejerslev, MorsNH.

Syltning af bær mv. i større målestok er en relativt ny praksis, der især hører 1900-tallet til, jf. beskrivelsen: *å søl't - 'de 'blæw' 'retæ,nåk 'e'tj 'møj' 'brucht* (= at sylte, det blev rigtignok ikke meget brugt); *i Meddelerens Barndom i 1880'erne sagde man: å vri 'refs 'a', å vri 'bær a'* (= at vride ribs af, at vride bær af), *å søl't er det helt moderne Ord* (°Vodder, VestSønderjy, Bjerrum 1939). Tilsvarende i MVJy: "henkogning el. syltning er noget forholdsvis nyt, i gamle dage *søjl'tær vi jo't ant en krø'sbær* (= syltede vi jo ikke andet end krøsbær, dvs. krusbær, tyttebær), Skautrup.H.I.246. Bærsyltning mv.

² Forkortede litteraturangivelser kan søges i "Kilder" på www.jyskordbog.dk

krævede jo dels adgang til billigt (dvs. industrielt fremstillet) sukker, dels anlæg af haver med frugtbuske mv., hvilket man først begyndte på i slutningen af 1800-tallet.

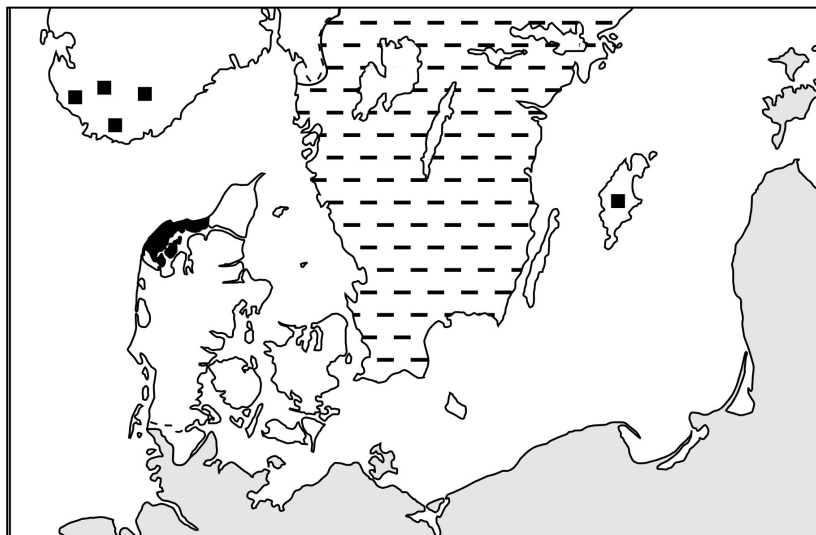
Det til verbet *sylte* dannede subst. *syltetøj* er dermed også relativt nyt: ”folk havde lige begyndt at avle græskar, og der var sat *nøj å dehæ'r nøj' muerens Søltd'tøj o' æ Bu'er*” (= noget af det her nymodens (græskar)syltetøj på bordet, ved et gilde) (Salling, TKrist. BT.4, ca. 1900). Stedvis tog man beskedent til vin og syltetøj ved gilder: ”Syltetøjet gaar om efter Maaltidet som Dessert med en fælles Teske, hvoraf hver suger sig et par Bær” (Ommers, FKrag.LL.259). Andre steder trakteredes her rigeligere, fx med ”*an træje-fi'ær sla:wls syldatöw'* (= en tre-fire slags syltetøj); syltetøjskopperne gik rundt efter hinanden ... en ske i hver kop, med den spiste de så allesammen, den ene efter den anden” (NPBjerreg,Ommers.43).

4. Sylt i skandinavisk perspektiv

I svensk er *sylt* det almindelige ord for syltetøj, jf. *Svensk-dansk ordbog* (2010): *sylt* = syltetøj (s. 980), dertil sammensætningen *hallonsylt* = hindbærsyltetøj (s. 365). I *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB) anføres 'syltetøj' som første og vigtigste betydning, idet definitionen (i oversættelse) lyder: ”om (sædvanligvis halvfaste el. halvflydende) sukkerkonserverede hele el. sønderdelte bær el. frugter (af og til også om stilke el. andre vækstdele)”, med tilføjelsen: ”tidligere også om nedlægning i saltlage el. eddike af andre madvarer, især grønsager el. kød” (bd. 33, 2002, S15528). I artiklen opregnes et stort antal sammensætninger med *sylt* som sidsteled, fx *blåbærs-*, *hjortron-*, *jordgubbs-sylt* (blåbær-, muldebær-, jordbærsyltetøj), desuden mange med ordet som førsteled, fx *sylt-glas*, *sylt-pannkaka* (syltetøjsglas, pandekage med syltetøj). Etymologisk jævnføres ordet med dansk, og man nævner ikke direkte noget om indlån fra middelnedertysk. Men den forbindelse knytter SAOB i artiklen på substantivet *sylta* i betydningen 'grisesylte mv.', hvor der anføres (i oversættelse, med opløsning af forkortelser): ”sandsynligvis ligesom dansk og norsk *sylte* af middelnedertysk *sulte* (saltkilde, sylte, gelé)”, jf. *sylta* sbst.³, S15531f.). Også i 1800-tallet blev *sylt* henregnet til svensk rigssprog; det er således optaget i A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket*, jf. SYLT (=) *I sockar inkokade frukter eller bär* (bd. 2 (1853) s. 499).

Derimod findes *sylt* i denne betydning kun i få svenske dialektordbøger; det ses fx ikke hos Ihre: *Swenskt Dialect Lexikon* (1766), hos Rietz: *Svenskt Dialekt-Lexikon* (1867) eller P. Möller: *Ordbok öfver halländska Landskaps-målet* (1858). Det optræder heller ikke i nyere udgivelser som Lundbladh: *Skånska dialektord* (2012), Lundbladh og Reiz: *Blekingska dialektord* (2013) eller den store *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* (1961ff., hæfte 39 (2010)). Det er dog formentlig dette ord, der i Noreen: *Ordbok öfver Fryksdalsmålet* (1878) anføres som: *syllt* s.f. *sylt* (s. 103, 's.f.' = substantiv femininum); det ses ikke i den tilknyttede *Ordlista från Värmlands älfdal*. Med sikkerhed er ordet kun afhjemlet fra Gotland, jf. sammensætningen *sylt-päron* (= syltepærer) i *Gotländsk Ordbok* (1941-1945), forklaret som (i oversættelse): ”i eddike og sirup indlagte små pærer, af og til tilsat kanel, kryddernelliker m.m.; spistes til steg ved bryllup og gæstebud” (bd. 2 s. 1042). I *Ordbok över Laumålet på Gotland* anføres artiklen: *sylt* (= *inkokta bär o.d.* (= og lignende), desuden sammensætningen: *sylt-picka* (= syltede småpærer (bd. 4 (1986), s. 1399)). Det kunne være fristende her at se en direkte forbindelse tilbage til det middelnedertyske *sült*, idet Visby på Gotland var en vigtig hanseatisk handelsplads i middelalderen, og meget af den middelnedertyske påvirkning af svensk stammer herfra. Men det er nok mere sandsynligt, at *sylt* i det gotlandske materiale er indkommet fra svensk i nyere tid; det første citat ovenfor omtaler en tilsvarende skik som nævnt for jysk i afsnit 3.

Sylt i betydningen 'syltetøj' findes også i norsk; det er dog ikke medtaget i *Norsk-dansk ordbog* (1955), men i *Norsk Ordbok* (bd. 11, 2013). I sidstnævnte anføres det i artiklen *II sylt* som både rigsmål og dialekt, og der anføres lokaliteterne: Lista, Eiken, Dal, Jr, Høylandet. Hovedparten af disse viser sig at ligge i det sydvestlige Norge: i henhold til stednavnelisten i bd. 1 er Dal = Dalane i Rogaland, Jr er Jæren, dertil kommer Lista samt Eiken i Agder fylke; Høylandet ligger derimod nord for Trondheim. På kort 2 er Jæren, Lista, Dalana og Eiken indtegnet sammen med *sylt*-området fra kort 1; desuden er *sylt* i svensk rigsmål og på Gotland angivet.

Kort 2. Udbredelse af *sylv* = 'sylvetøj' i skandinaviske sprog og dialekter.

Fokuserer man på den vestlige del af området, tænker man uvilkårligt: her, mellem Nordvestjylland og Sydvestnorge må der have været en handelsforbindelse, siden ordet er så klart lokaliseret til de to kystområder ved Skagerrak. Det har også sin rigtighed: her fandt en omfattende "skudehandel" sted (i hvert fald fra 1600-tallet) via de såkaldte sandskuder fra bl.a. Klitmøller i Thy og Thorup strand i Vesterhanherred, jf. fx C. Klitgaard: 'Den nordjyske Skudehandel', i JySaml.5Rk.I (1932-34) s. 382ff. Man udvekslede især korn fra Jylland med tømmer fra Norge, men også andre varer; betegnelsen *sylv* kan udmærket være kommet til Norge ad denne rute.

Afslutning

Efter de historiske og geografiske udredninger overfor kan det være på sin plads lige at se SYLT og HAVTORN SYLT i et mere sprogsociologisk perspektiv. Brugen af ordet netop nu er nemlig et godt eksempel på,

hvad man betegner som (*dialekt-*) *kommodificering*³, dvs. at et dialektalt el. regionalt ord, der opfattes som (særdeles) positivt, bruges som et salgsargument for en bestemt vare (omtales bl.a. på www.dialekt.dk). Det gælder også betegnelser som *Vesterhavssost*, *Bornholmerkylling* m.fl. og vil nok blive mere og mere anvendt for at fremhæve den enkelte vare som på en eller anden måde unik eller fremragende. HAVTORN SYLT indgår som nævnt i *Vesterhaws specialiteter*, og disse er en serie produkter, som ifølge etiketten på låget af syltetøjsglasset hører under det registrerede varemærke *Niels & Sinne's Univers*. Producenter og leverandører hertil fremhæves samme sted som ”nøje udvalgte”, de leverer ”specialprodukter af høj kvalitet ... fremstillet ved håndkraft ... inspireret af vestjyske opskrifter og de unikke lokale råvarer”, og der henvises til adressen www.nielsogsinne.dk. Her præsenteres en større fortælling om produkterne, med flotte billeder af området både fra hav- og landsiden. I kommentarerne til en lille film ”afsløres” det, at Niels & Sinne⁴ er ”et fiktivt fiskerpar”: der har været mange personer med disse navne gennem de 300 år, fortællingen omhandler. Filmen viser også, dels hvordan man indsamler bær af havtorn mv. i Nationalpark Thy, dels andre af seriens produkter, fx BLÅBÆR SYLT, honning og BRØ-SUKKER (= brystsukker, dvs. bolsjer). Man forsøger altså meget bevidst at skabe et *brand*, et slagkraftigt markedsføringskoncept, der understreger, at produkterne har høj kvalitet som følge af den lokale forankring. At egnen i sig selv er noget ganske særligt, fremhæves også ved henvisning til en bog, en familiesaga fra stedet, kaldt *En Hawstok Saga* (udg. 2010).

³ Betegnelsen er afledt af engelsk *commodity* (= vare); emnet omtales bl.a. på www.dialekt.dk

⁴ 'Sinne' er en jovial form af Signe, Hansigne og lign., en slags kælenavn til kvinder med disse navne.

Viggo Sørensen:

Kom'pejser

– et fremmedords forvridning

Blandt de utallige mundrette udtryk, Torsten Balle har optegnet i sin hjemegn, Torsted sogn i Thy, optræder følgende – som vi nu støder på under redaktionen af bogstav K i Jysk Ordbog: *han gy'r så manø kom'pæj'sær* (= han gør så mange kompejser!, med hovedtryk på 2. stavelse), dvs. *han forsøger at slippe uden om sagen, ved ophævelser, undskyldninger, udenomssnak*.

Syv andre kilder bekræfter, at ordet *kom'pejser* har været brugt i thybo-dialekten (se kort 1). Men brugen i det givne citat ligger nok i yderkanten af ordets betydning – hvad Torsten Balle da også antyder med sin indledende betydningsangivelse: *kom'pæj'sær = dikkedarer, krumspring, omstændigheder, udflugter*. Det samme gælder brugen af ordet i Thyboen.1945.6: *de ordner vi saaen hiel stelfærdig aa fredle. Vi lawer ingen stue Kompejser* (= vi laver ikke noget stort nummer ud af det). En mere konkret anvendelse af ordet har vi fra en meddeler i Haring sogn noget sydligere i Thy: *Hvis unge Mennesker prøver at staa paa Hovedet, springe Buk eller over Snor, kan det kaldes at lave Kompejser*. Og så er vi tæt på de kortfattede oversættelser af ordet, de fleste Thy-kilder giver: *kunster, narrestreger, gale streger*.

Som det ses af kort 1, har vi også ordet meddelt fra naboegne – men mere sparsomt (som i det vestlige Vendsyssel) eller ganske sporadisk (som i Himmerland og Midtvestjylland), undertiden med en let ændret udtale: *kom'pæsser* (2 kilder i Vendsyssel), *kom'perser* (1 kilde i Himmerland). Vi er som redaktører af Jysk Ordbog over-

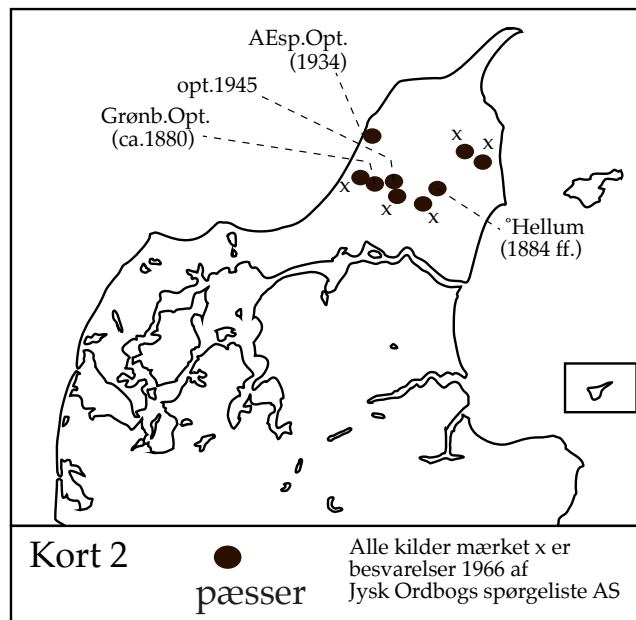
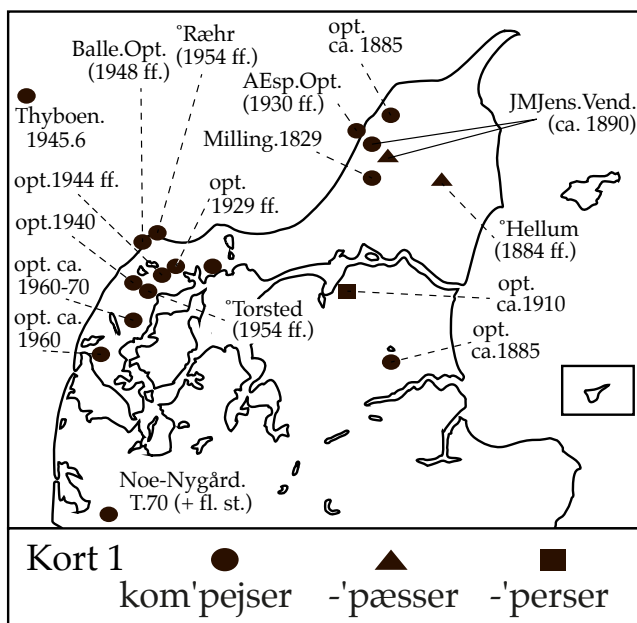
ordentlig velkendte med sådanne ”mutationer” i yderkanten af et ords anvendelsesområde, og i kilden fra Midtvestjylland også med betydningsskred i retning af: *udskejelser, skrøner*.

Det er fristende at sætte ordet *kom'pejser* i forbindelse med et andet ord, meddelt i ni kilder fra Midtvevdsyssel: *pæsser* (jf. kort 2). If. NikChrist.Opt. (ca. 1855) betyder også dette ord *narrestreger*, og i Grøn.Opt. (ca. 1850-60) oversættes det med *kåde handlinger af børn, heste og lign.* De fleste af kilderne er dog enige om, at ordets centrale betydning snarere er: *naragtige fagter, gebærder* – som når det i °Hellum (1884 ff.) hedder, at *haj hå: så måne sæ pæsær åpå sæ, te å wæ: så gamæl i dræn* (= han har så mange sære pæsser på sig, til at være så gammel en dreng) ... *om en, som har snurrige fagter, om en spøgefugl*. Hos børn og unge mennesker kunne snurrig og kåd opførsel accepteres, men voksne mennesker burde opføre sig mere værdigt. En enkelt kilde viser i øvrigt, at dette ord ligesom Torsten Balles *kom'pejser* kan betegne udenomssnak og udflugter: *haj hå: så måne pæsser, ien de passer ham å jør de haj ska* (= han har så mange pæsser, inden det passer ham at gøre, hvad han skal).

I betragtning af at to gode Vendsyssel-kilder angiver udtalen *kom'pæsser* (den ene vsa. det ellers dominerende *kom'pejser*), synes det rimeligt at tolke *pæsser* som en afkorting af det længere ord, med sløjfning af den tryksvage forstavelse. Reduktionen forekommer allerede i det ældste kildelag, men bliver helt dominerende i yngre kilder. Men hvis *kom'pejser* og *pæsser* virkelig er ét og samme ord, hvad er da dets oprindelse, etymologi?

Brugt i flertal med betydningen *gebærder* el.lign. genfindes ordet ikke i andre danske dialekter eller i dansk rigssprog. Men NoOrdb. (bd. 6, sp. 835) kender fra Orkdals-dialekten (på Trondhjem-egnen) udtrykket, at *det var underlege kompasser på han* (= der var underlige kompasser på ham), dvs. *unyttige vendingar og fakter* – og ordet kan også betyde *skøyarstrek[ar]* (= narrestreger). NoOrdb. har fortolket ordet som en særbetydning af det velkendte *kom'pas* (sådan ét man sejler efter).

Også på dansk grund finder man sporadisk ordet *kom'pas* brugt om noget naragtigt, men da i ental og møttet på den latterlige person.

Moth. (ca. 1700) har således i artiklen *Kompas: Det er et galt kompass, siges om et Ustadigt menneske*. ØMO.X.237 har som betydning 2 af *kom'pas: spøg. om person ... om overgiven, lystig, munter ... sær person*; der anføres kun en enkelt, sydfynsk kilde, bl.a. med flg. eksempel på brugen: *han er jo et løjerligt kompas*. Og faktisk anfører en enkelt Vendsyssel-kilde (NikChrist.Opt., 1855-59) efter den gængse flertalsbrug af *kom'pejser* tillige: *kompejs = en morsom fyr*.

Kom'pas er jo et fremmedord, og sidsteledstrykket peger mod de romanske sprog. Det har da også rødder tilbage (via oldfransk) til latin *compassus* (= rundgang). Dette ord blev tidligt (på italiensk grund) navn for det redskab, vi siden (fra tysk) har lært at kalde en *passer*, og hvormed man tegner cirkler. Først langt senere blev det (på italiensk og fransk grund) også navn på det navigeringsredskab, som vi stadig kalder et *kompass*.¹⁾ Men hvordan kan naragtige gebærder, narrestreger og lign. tænkes sat i forbindelse med disse redskaber?

Sandsynligvis rammer NoOrdb. rigtigt, når de (i artiklen *kompass*, betydning 3a) forklarer de *underlege kompasser* med (formuleret i sing., skønt citatet jo har plur.): *rørsle (som går i ring)*, dvs. en cirkelformet bevægelse. Kan du se for dig personen, der laver narrestreger, eller forsøger at vride sig ud af situationen: med impulsive og ustadige gebærder – så fuldstændig forskelligt fra de målrettede bevægelser, der prægede datidens arbejdsfunktioner. For brugen i ental (= ustyrlig person) har Moth. som tankevækkende forklaring flg. billedlige udtryk: *Kompasset blev forrykt for ham; Hand er forrykt i sit kompass*.²⁾

Med sin fremmedsproglige klang er ordet som skabt til at naragtiggøre en lidt for ekstravagant optræden – og dermed kalde på det skæve grin! Ligesom så mange andre romanske fremmedord (eller ord med samme trykfordeling), som de gamle jyder smagte på og tog til sig: *dikke'darer*, *fissema'tenter* (= sære fagter); *agge'dant*, *fakke'løjter* (= løjerlig person); *fiddi'vave*, *fille'gimp(e)* (= sær dims).³⁾

Nu har nordjysk *kom'pejser* og *pæsser* jo en anden vokalisme (-æj-, -æ-) end i formen fra NoOrdb. (-a-). Den generelle udtale af *kompass*

i alle vore nabosprog taler for, at *-a(·)-* er den oprindelige form, og at ordet også burde have heddet *kom'passer* el. *-'paser* i nordjysk. Overgangen *> -æj-* må altså være lokal, og den kunne skyldes tilslutning til en række drillende eller hånende personbetegnelser med *-æj-*, såsom *sta'bejs(er)*, (fra ældre rigssprog:) *fi'lejs*; (specielt nordjysk:) *ra'fejs*, *skær'dejs*. Således udtryksmæssigt fjernet fra sin etymologiske basis (og næsten fast anvendt i flertal) har vejen stået åben for et vendsysselsk tab af det tryksvage 1.led og vokalforkortelse i 2.ledet: *> pæsser*, førende til udtryksmæssigt sammenfald med børneordet *pæsser* = ”fusser”, ”pusselanker”.

Til slut: hvis det virkelig er låneordet *kompas*, nordjyderne har udsporet i betydningen *narrestreger* mv., hvorfor er det så netop hér (og i Trondhjem-egnen), at vi finder denne udsporing? Ord og betydninger følger jo normalt handels- el. andre samfærdselsveje, men hvilken fører specielt fra sydlige himmelstrøg til nordjysk og trøndersk? Næppe nogen speciel. Snarere står vi over for et fænomen, vi støder på igen og igen: at ord og betydninger har bredt sig ret vidt omkring, men de fleste steder kun har slået rod for en tid, for senere at blive udkonkurreret af andre, nyere udtryksmåder. Kun på enkelte lokaliteter har ordet eller betydningen så alligevel overlevet, uvist af hvilke grunde – måske fordi fremtrædende lokalfolk har holdt fast i det; måske også bare fordi senere erstatningsmuligheder fæg forbi uden at slå rod netop hér.

Den gamle dialekt, som vi har den bevaret på skrift og lydbånd, er altid et vindue ind til, hvordan verden så ud for datidens mennesker. Men ofte er kilderne desværre så få og kortfattede, at det bare bliver til et smugkik.

Noter

- 1) Disse oplysninger er hentet i NSOxford., ODS. og Sal. – Kildeforkortelserne hér og i artiklens tekst er de i www.jyskordbog.dk anvendte.
- 2) www.mothsordbog.dk
- 3) Alle disse ord er forklaret etymologisk i www.jyskordbog.dk – vedr. *agge'dant*, se artiklen *adju'dant*.

Torben Arboe er redaktør på Jysk Ordbog og næstformand i Foreningen Thybomål.

Christian Bo Hansen er cand.scient.pol., cand.jur. et art., lektor emer., Odense, Aarhus og Københavns Universiteter, formand for Foreningen Thybomål.

Torben Arboe og Christian Bo Hansen:

Miniordbog over thybomålet – en opfordring til indsendelse af dialektord

Foreningen Thybomål har nu eksisteret i tre år, og i bestyrelsen har man et ønske om at udgive en ordbog over den thylandske dialekt. I første omgang har man hentet ord og udtaleformer hos tre sydthy'ske digtere, Jens Søe, Hans Bakgaard og Gunnar Nielsen-Refs. Udgangspunktet har været ordforklaringerne i Nielsen-Refs' bøger *En sære mennesk* (1978), *Folk æ håår mødt* (1980) og *Om folk å wejstenvinn* (1984). Her oversættes fx *jenle* til 'alene', *dætter* til 'datter' og *gjaar* til 'gerne' (førstnævnte værk s. 78). Christian Bo Hansen har herudfra udarbejdet en liste, der først nævner det rigsdanske ord og derpå det thylandske; for de tre eksempler bliver det altså i rækkefølgen: *alene* = (Thy:) *jenle*, *datter* = *dætter*, *gerne* = *gjaar*. I de 3 bøger af Nielsen-Refs er der tilsammen ca. 300 ordforklaringer fra thybomål til rigsdansk. Fra Jens Søe: *Tak for æ Bro* (1939) er derpå udvalgt og oversat ca. 850 ord; de er indgået på samme måde i ordlisten, hvilket har givet fx ordene: *båd* = (Thy:) *bued*, *holm* = *hvolm*, *pløjede* = *pløved*. Endvidere er inddraget et langt digt af Hans Bakgaard, *Vildsunds Marken* (dvs. marked) (1956); det har givet bl.a. ordene: *løb løbsk* = (Thy:) *låbsked*, *nat* = *næt*. Dermed er ordlisten fra rigsdansk til thybomål nået op på ca. 1300 ord og udtaleformer, herunder bøjningsformer.

Denne ordliste kan bruges, hvis man vil skrive på thybomål ud fra rigsdansk; den er altså af typen *konstruktionsordbog* ligesom tosprogsordbøger fra modersmål til fremmedsprog, fx Dansk-Engelsk ordbog. Hvis man derimod blot ønsker at forstå thybomålet i de nævnte digte, har man brug for en ordliste med thy-ordene anført alfabetisk

med oversættelse af de enkelte former ligesom i ordforklaringerne hos Nielsen-Refs ovenfor, altså i princippet en *receptionsordbog* ligesom fx Engelsk-Dansk ordbog. En sådan ordliste har Torben Arboe derpå udarbejdet ved at ”vende” den første ordliste, så dialektformerne kom til at stå først og blev anført i alfabetisk orden. Det har naturligvis krævet en mængde omflytninger i ordlisten, fx kommer nogle af ovennævnte ord til at stå i rækkefølgen: *bued* = (rigsdansk:) *båd*, *dætter* = *datter*, *jenle* = *alene*, *låbsked* = *løb løbsk*.

Disse to ordlister er samlet i *Miniordbog over thybomålet*, som udsendes sammen med foreningens årsskrift 2016. Udsnit af de to ordlister fra afsnittene B-, K-, L- og S- ses på s. 25.

I udsnittene ses fx, at thybomålet har lydformerne *bojen* = bundet og *stajen*, *stajn* = stået, dvs. udtale af *-nd-* som *-j-* efter bagtungevokal (*-o-*) hhv. efter *-a-* (idet *staj(e)n* er participium af verbet *stande*), en karakteristisk nordvestjysk udtale, som er nærmere omtalt og eftervist på atlaskortet K 4.4 i Jysk Ordbog (www.jyskordbog.dk). Videre ses i formerne *kyk'er* = køer og *lykk* = læ (eller mere direkte oversat: ly) eksempler på det såkaldte ”klusilspring”, dvs. at der ”springer” en klusil, her *k*, ind i udtalen af de høje vokaler *i*, *y*, *u*, et forhold, som er nærmere beskrevet på Jysk Ordbogs atlaskort 2.1. Formen *brier* = vrider er et eksempel på, at *vr-* i forlyd i Thy udtales *br-*. For vokaler ses, at thybomålet har *-v-* i stedet for *-i-* i *lyv* = liv, og at *y* erstatter *ø* i andre forbindelser som *kyeb* = købe, *kyer* = køre, *kykken* = køkken. Går vi til de særlige ord i dialekten, ser vi først *bojil* = gilde, et ord, som forklares nærmere i artiklen *bojel* i Jysk Ordbog. Desuden ses, at stald i Thy hedder *støld*, og at ‘stille i snakken’ på thybomål kan gengives ved *tolle*, et ord, der i gammeldags rigsdansk findes som *tålig* i betydningen ‘tålmodig’ mv. (jf. *Ordbog over det Danske Sprog*).

Der kan gøres flere interessante iagttagelser om ord og udtaleformer i thybomålet blot i udsnittene af miniordbogen her, og gennemgår man alle dens ca. 35 sider, får man et godt indblik i en central del af dialektens ordforråd så vel som dens lydlig, udtalemæssige forhold. Men hensigten er først og fremmest at give foreningens medlemmer og andre inspiration til at indsende mange flere thylandske ord og udtryk, som bør medtages i en større Thy-ordbog. Foreningen vil nemlig arbejde videre med ordbogsprojektet ved at inddrage dels Hans

Bakgaards øvrige dialektale digte, dels andre digtere og forfattere fra Thy, bl.a. Jens Kirk: *Næ i æ Thue* (1949) fra Nordthy og J. Bundgaard: *Fræ Baaer aa te gyvt Mand* (1924) fra Thyholm. Man ser altså miniordbogen som en basis, der kan bygges videre på, så der senere (måske allerede i 2017) kan udgives en mere omfattende ordbog over thybomålet, inklusive ord og udtaleformer indsendt af medlemmerne og andre personer med kendskab til dialekten.

Miniordbogen kan rekvireres fra: foreningenthymbomaal@gmail.com

Ord, udtryk og udtaleformer til en udvidet thy-ordbog ønskes sendt til samme adresse.

Udsnit af **Miniordbog over thybomålet:***Fra thybomål til rigsdansk*

bojen: bundet
 bojil: gilde
 bovser: bukser
 bowr: bord
 breend: brænde
 brier: vrider
 brinner: brænder
 broeg: bruge

kyeb: købe
 kyer: køre; k. ront: køre rundt
 kyr: køre; k. ed: køre det:
 kyer: køer
 kyk'er: køer
 kykken: køkkenet
 kyr: køre

lot: lukket
 louw: lue
 lovv: love
 luer: huer
 lysst: lyste
 lyed: lød; l. ill: lød grimt
 lykk: læ
 lyv: liv
 lyy: lyde

spåed: sparet
 spån: spåner
 stadde: stædig; blywwer s.
 staeds: stads
 staer: større
 stajen: stået; er s.: har stået
 staj: stået
 stannes: repareres

Fra rigsdansk til thybomål

bonden: æ buenn
 bord: bowr
 borte: henn
 brand: brånd
 brev: brøv
 brudt: brødt
 bruge: broeg
 bruger: broger

købe: kyeb
 købe: køebb
 køer: kyer
 køer: kyk'er
 køkkenet: kykken
 køre det: kyr ed
 køre rundt: kyer ront

lukke: stænng
 lukket: lot
 lunger: långer
 luskede: losked
 lyde: lyy
 lyste: lysst
 læ: lykk
 lægges: pottes
 lægte: latter

stald: støl
 stalden: æ støll
 stanghest: stånghejst
 station: stasjon
 sted: ste
 sted: stejj
 steder: steer
 stemme: stemm
 stille i snakken: tolle

Fra arkiverne:

Ullerup Fattegoer

Adolf Handrup, født 1884 i Ullerup i Sydthy, var en af vore rigtig gode meddelere fra 1963 til 1973. Han besvarede 32 af vore spørgelister og sendte denne fortælling om sin barndom i Ullerup Fattiggård til professor Skautrup. I hans brev stod:

”Hr. Professor dr.phil. P. Skautrup.
Har det ingen Interesse, saa undskyld, skal ikke returneres.
Ærb. Adolf Handrup”.

Vi tror, at det vil interessere mange af vore læsere og bringer her Adolf Handrups beretning både om sine forældre, som var bestyrerpar på fattiggården i Ullerup, og om fattiggårdens ”lemmer”.

Ullerup Fattiggaard, 1903.

Fra de gamle Dage i Ullerup Fattiggaard (1880-1950)

Æ saad i vo bette Staav, æ Daa va fobi,
 aa æ Menner dokked op fræ mi
 Barndomsti
 om æ Fattedgor aa æ Forhold dær
 om nuer a dem gammel Originaler især,
 æ haar jo kjend de Hile fræ da æ va
 Baaer,
 fu æ Bestyrerfolk va mi Muer aa Faaer.

De æ lie akeraat halfjæssenstyv Oer
 sien æ Kommune bøgged æ Fattedgoer,
 de bløv en stuer Foranreng dengang,
 fu dem dæ va gammel aa haad'ed traang,
 fu dem dæ va fatte aa lie Nøe,
 aa dem dæ gik rundt aa teged djæ Føe,
 aa dem dæ saad i æ "Hospitaael",
 An Plaski, Kræn Skjæsant aa Magreth
 Kaael,
 Sjupekte, Niels Dejn aa Laang Jens Kræn
 som di kaldt Jens Bajads, ja aa manne
 mæ dem.
 Æ Goer bløv strags fuld belaa, aa va'ed
 fu de mjæst,
 dæ va tredve, da dæ va flæst.

Di fæk i alle Maader en gue Plæjj,
 aa dem flæst kvekked op, men nu gik i
 Læjj.
 Dengang bløv'ed laved hjemm, hva dæ
 sku tæl,
 saa dem dæ ku, fæk nøj aa bestæll
 som aa væv, spælt, strænt aa straangel,
 sy aa strek, vask aa maangel,
 reb Fjædder, snu Siem, kaar aa spenn,
 en Masse Huser va dæ aa benn,
 aa di sku valkes, fa di kam i Brov,
 saa va dæ nøj aa slied o, ka i trov.
 Jen band Løb, en naaen lod/laa Reeb,
 somti hjalp di tæl i æ Mark, naar de kneb.

Jeg sad i vores lille stue, dagen var forbi,
 og minderne dukkede op fra min
 barndomstid
 om fattiggården og forholdene der
 om nogle af de gamle originaler især,
 jeg har jo kendt det hele fra da jeg var
 barn,
 for bestyrerfolkene var min mor og far.

Det er lige akkurat halvfjerdsindstve år
 siden kommunen byggede fattiggården,
 det blev en stor forandring dengang,
 for dem der var gamle og havde det trangt,
 for dem der var fattige og led nød,
 og dem der gik rundt og tiggede deres føde,
 og dem der sad i "hospitalet",
 Anne Plaski, Kresten Sjersant og
 Margrethe Karl,
 Subjektet, Niels Degn og Lange Jens
 Kristen
 som de kaldte Jens Bajads, ja og mange
 med dem.
 Gården blev straks fuldt belagt, og var det
 for det meste,
 der var tredive, da der var flest.

De fik i alle måder en god pleje,
 og de fleste kvikkede op, men nogle gik i
 leje.
 Dengang blev det lavet hjemme, hvad der
 skulle til,
 så dem der kunne, fik noget at bestille
 som at væve, spille, stente og strangle,
 sy og strikke, vaske og mangle,
 ribbe fjer, sno sime, karte og spinde,
 en masse strømper var der at binde,
 og de skulle valkes, før de kom i brug,
 så var der noget at slide på, kan I tro,
 en bandt kurve, en anden lagde reb,
 sommetider hjalp de til i marken, når det
 kneb.

Ja, dæ va møj aa hold Styer æpo,
 men di haad Respækt fu mi Muer baade
 Stuer aa Smo,
 en faale Haabben haad mi Muer aa bestæll,
 ol de i "æ stuer Hus" sku føst sies tæl,
 di Gammel dæ lo tesengs aa saa æ Baer,
 aa møj Nætvogen dæ osse var.
 Hun malked, kjared Smør, brøgged aa bagt,
 støbt Lys, laved Vust aa gjov Skik o æ
 Slagt,
 dæ sku møj tæl te saa stuer en Flok,
 hvis dæ te hvæ Daae i æ Oer sku væ nok.
 Hvæ Oer bløv dæ slagted en Kov, dæ va
 feded
 aa fier gevaldige tovos Beder
 aa desforuden tri fuldvus Gaalt,
 saa dæ va nøj aa leeg i æ Saalt,
 aa sture Dønger bløv laved i Pøls aa Fenker,
 i æ Røeg kam æ Fueslor aa æ Skenker.
 Hun sku fører Ræenskab øver de Hile, aa æ
 Sovnraa
 kam aa revider hvæ Maanedsdæ.

Mi Faaer hans Daae va osse laang,
 han sku besørr al æ Jovmor- aa
 Dovterkørener den Gaang,
 aa al de Illeng, som di sku broeg
 i fier Familier, tri Skuler aa æ Fattegoer.
 Æ Jover, de sku han jo osse gjø nøj ve,
 men kam dæ Buj om Køren, mot kan strags
 ajste,
 aa saa tenk sæ, i dem føst femten sejsten
 Oer
 haad di engen Fjæddervuen o æ Fattegoer.
 Hent han Jovmor hejer Dovter, hejer di køer
 Maag,
 de va den samm styw Vuen, dæ alti va i
 Brog.
 Fu al de Arbed di dæ haa' gjov,
 va den full Løn te dem bægge tov
 tov hunne Kroner om æ Oer aa fri Stasjon.
 Di holdt ud i 26 Oer, men fæk engen
 Pensjon.

Ja, der var meget at holde styr på,
 men de havde respekt for min mor både
 store og små,
 en farlig masse havde min mor at bestille,
 alt det i "det store hus" skulle først ses til,
 de gamle der lå i sengen og så børnene,
 og meget nattevågen var der også.
 Hun malkede, kærnedede smør, bryggede og
 bagte,
 støbte lys, lavede ost og gjorde skik på
 slagtingen,
 der skulle meget til til så stor en flok,
 hvis der til hver dag i året skulle være nok.
 Hvert år blev der slagtet en ko, der var
 fedet
 og fire gevaldige toårs beder
 og desuden tre fuldvoksne galte,
 så der var noget at lægge i saltet,
 og store dynger blev lavet i pølse og finker,
 i røgen kom fårelårene og skinkerne.
 Hun skulle føre regnskab over det hele, og
 sognerådet
 kom og reviderede hver månedsdag.

Min fars dage var også lange,
 han skulle besøge alle jordemor- og
 doktorkørslerne den gang,
 og alt det brændsel, som de skulle bruge
 i fire familier, tre skoler og fattiggården.
 Jorden, den skulle han også gøre noget ved
 men kom der bud om kørsel, måtte han
 straks afsted,
 og så tænke sig, i de første femten-seksten
 år
 havde de ingen fjedervogn på fattiggården.
 Hentede han jordemor eller doktor, eller de
 kørte møg,
 det var den samme stive vogn, der altid var
 i brug.
 For alt det arbejde de der havde gjort,
 var den fulde løn til dem begge to
 to hundrede kroner om året og fri bolig.
 De holdt ud i 26 år, men fik ingen pension.

Æ mennes æ ”Lemmer” aa taaer i Flæng
 aa fotæler lett a de, æ hover om dem.
 Knud, han va en særeste Snæjl,
 han ku hold en Fenger i æ Ild, te de krølled
 æ Næjl,
 han va føj i en Sæjrskap, hvis hels de va
 sann,
 men de va Knud hans Tallismann.
 Ve Frederis va han mej onner General Rye,
 hans Mondereng va hvollod aa æ Tysker
 hans Bly,
 men længer en te hans Skjaavt ku djæ
 Kuller ett kom,
 han mot somti hæll’em aa æ Støvl, fa æ
 Daae va omm.
 Ja han saae: Æ tør læ æ Tysker skyed po mi
 baare Røw,
 fu de jennest di ka skyed mæ mæj æ
 Arresøll.

Saa va dæ en Kveen di kalt Ploski, hun
 hied An Mari,
 saa grem en Mennesk for en sjællen aa si,
 hun haad alti løved i en frøgtelig Svineri,
 men ilival haad hun hat hinne Sværmeri.
 De va da hun saad i æ ”Hospitaal”,
 men æ haar aller kjænd æ Kaal.
 Naar han besøjt hin, sku han ha nøj aa
 spies,
 de æ val en Stomp aa en gammel Vies,
 va’ed særlig skjøn, fæk han stuvod Karot
 aa Grød dæ va kopt i den ”jenøred” Paatt.
 De vaar ett saa læng fa de gik fobi,
 Ajs han svegted hans An Mari.
 Hinne Hjat ku somti blyv gal i æ Slaa,
 saa kam hun te Muer, om hun kjænn nøj
 Raa.
 Æ Kuer hun fæk va alti den sam,
 aa de va ett saant en almindelig Dram,
 de va en Kopfull, hal Fussel aa hal
 Hofmandsdrober.

Jeg mindes ”lemmerne” og tager i flæng
 og fortæller lidt af det, jeg husker om dem,
 Knud, han var en særeste snegl,
 han kunne holde en finger i ilden til det
 krøllede neglen,
 han var født i en sejrsskjorte, hvis ellers det
 var sandt,
 men det var Knuds talisman.
 Ved Fredericia var han med under general
 Rye,
 hans mundering var hullet af tyskerens bly,
 men længere end til hans skjorte kunne
 deres kugler ikke komme,
 han måtte sommetider hælde dem af
 støvlerne, før dagen var omme.
 Ja han sagde: Jeg tør lade tyskerne skyde
 på min bare røv,
 for det eneste de kan skyde mig med er
 arvesølv.

Så var der en kvinde de kaldte Ploski, hun
 hed Anne Marie,
 så grimt et menneske får man sjældent at se,
 hun havde altid levet i et frygteligt svineri,
 men alligevel havde hun haft sit sværmeri.
 Det var da hun sad i ”hospitalet”,
 men jeg har aldrig kendt karlen.
 Når han besøgte hende, skulle han have
 noget at spise,
 det er vel en stump af en gammel vise,
 var det særlig godt, fik han stuvede karotter
 og grød der var kopt i den ”enørede” potte.
 Det varede ikke så længe før det gik forbi,
 Anders, han svigtede sin Anne Marie.
 Hendes hjerte kunne sommetider komme i
 forkert slag
 så kom hun til mor, om hun kendte noget
 råd.
 Kuren hun fik var altid den samme,
 og det var ikke sådan en almindelig dram,
 det var en kopfuld, halvt fusel og halvt
 hofmandsdråber.

Naar hun haad slugt'ed, va'ed saant te hun
sak i æ Knoger.
Ja, saae hun, naar hun mærked hun æ Lyw
beholt:
a saant en Dram ka en fo nu strøvve Skolt.

Niels Krogh, han bløv alti kalt Niels Dejn,
han va den ældst Mand her o æ Ejn.
Aa fotæl Historrier, de va hans Løst,
han fotall om hans Faaer, dæ haad saa
mægtig en Røst,
te hvis han stod i en almindelig Staav aa
sang,
saa va'ed saant te æ Rudder sprang.
Stov han o Visby Kjærger aa sang te
Begravels,
ku di staa o Heltborg Kjærger aa hør hvæ
Stavels.
Niels va fallen en bette Krom fræ æ Stamm,
han va meer kjænn fu aa drek Dramm.
De mjæst han haad drokken en jenle Daae
va fier Potter Brænvín, de haar han siel saae.

Han fotal om sæ siel te viajer Drengg,
at han som niørs Pork mot ued aa tjænn,
han haad bare hat Plas i fier Goer,
men hvæ Ste haad han tjænt i tyw Oer.
Han haad væt gyvt tri Gaangg, haad
syvaatyv Baer,
de ku siel vi Knejt fostaa hva var.
Hudden han mæ hans tredje Kuen bløv
kjænn, han berætt:
De va Tvaarnveje, saa æ bløv dæ om æ
Nætt.
Da di sku ha æ Baaer i Kjærk, vill di haa en
bette Fæjst,
di tov lett Forskud æ Avten faer, saant tèt di
de va bæjst.
Niels plejed alti aa haa æ Baaer om æ Næt,
no haad han fot nue Dramm, aa Clara ment
han va træt,

Når hun havde slugt det, var det sådan at
hun sank i knoglerne.
Ja, sagde hun, når hun mærkede at hun
beholdt livet:
af sådan en dram kan man få nogle
voldsomme rystelser.

Niels Krogh, han blev altid kaldt Niels
Degn,
han var den ældste mand her på egnen.
At fortælle historier, det var hans lyst,
han fortalte om sin far, der havde så
mægtig en røst,
at hvis han stod i en almindelig stue og
sang,
så var det sådan at ruderne sprang,
stod han på Visby kirkegård og sang til
begravelse,
kunne de stå på Heltborg kirkegård og høre
hver stavelse.
Niels var faldet en lille smule fra stammen,
han var mere kendt for at drikke dramme.
Det meste han havde drukket en enkelt dag
var fire pletter brændevin, det har han
selv sagt.
Han fortalte om sig selv til vi drenge,
at han som niørs purk måtte ud at tjene,
han havde bare haft plads i fire gårde,
men hvert sted havde han tjent i tyve år.
Han havde været gift tre gange, havde
syvogtyve børn,
det kunne selv vi knægte forstå hvad var.
Hvordan han blev bekendt med sin tredje
kone, han berettede:
Det var tordenvej, så jeg blev der om
natten.
Da de skulle have barnet i kirke, ville de
have en lille fest
de tog lidt forskud aftenen før, sådan mente
de det var bedst.
Niels plejede altid at have barnet om
natten,
nu havde han fået nogle dramme, og Clara
mente han var træt,

hun vill saa haa æ Baaer øvver te sæ sjæl,
om æ Maaer di vuvnt, haad hun laa'en
ihjæl.
Ja, saa Niels, de va skit,
aa saa toble en Kven haar æ aller sit.

Saa boved dæ jen i Nr. fier, han va
Altmuligmand,
dæ æ snaaer engen End o al de han kan,
han føldt Maag aa kaast Mergel, sled som
en Hæjst,
te aa niviller aa dræjn er han jen a dem
bæjst,
aa væ mæ ham ve æ Hylli va ett fu Drengg,
han haad slaalen Hy o Tørring Engg.
Han task mæ Plæjl om æ Vinter, haad Hang
te aa løss
aa vil saa umaadelig gjar ued mæ æ Bøss.

Aa han va Jæger, ja de ka æ sæjj,
han ku skyed en Haaer i æ tredje Spreng fræ
æ Læjj.
Han stov en Daa aa snitted i en Støk Bøg,
dæ va ett aa fosøm mæ'ed, fu de frøs aa
knøg,
vi ku ett begrib, hva han vill brog'ed tæl,
aa de ku vi heller ett fo aa væed,
men saa en Daae slap'ed ilival løes,
de sku vær en Skjævt te hans toløbed Bøes.
De bløv en fien Støk Arbed, de gjoor'ed
misyv,
aa de jennest Reskab han haad brogt va
hans Lomknyv.

Han tusked mæ Pibber, Kjæder, Klokker aa
laang Støvl,
aa i æ Hajl va han ett nem aa knøvl,
hudden han ku bestem en Klok si Værdi,
de va nøj mæ'ed hu manne Stien den gik i,
aa hans Bedømmels a Metaller slov aller
fæjl,

hun ville så have barnet over til sig selv,
om morgenen (da) de vågnede, havde hun
ligget det ihjel.
Ja, sagde Niels, det var skidt,
og så tåbelig en kvinde har jeg aldrig set.

Så boede der en i nr. fire, han var
altmuligmand,
der er snart ingen ende på alt det han kan,
han læssede mæg og spredte mergel, sled
som en hest,
til at nivellere og dræne er han en af de
bedste,
at være med ham ved leen var ikke for
(små)dreng,
han havde slået hø i Tørring enge.
Han tærskede med plejl om vinteren, havde
hang til at læse
og ville så umådelig gerne ud med bøssen.
Og han var jæger, ja det kan jeg sige,
han kunne skyde en hare i det tredje spring
fra lejet.
Han stod en dag og snittede i et stykke bøg,
der var ikke noget at forsømme med det,
for det frøs og knøg,
vi kunne ikke begribe, hvad han ville bruge
det til,
og det kunne vi heller ikke få at vide,
men så en dag slap det alligevel løs,
det skulle være et skæfte til hans toløbede
bøsse.
Det blev et fint stykke arbejde, det gjorde
det minsyv,
og det eneste redskab han havde brugt var
hans lommekniv.

Han tuskede med piber, kæder, ure og
lange støvler,
og i handelen var han ikke nem at magte,
hvordan han kunne bestemme et urs værdi,
det var noget med hvor mange sten den
gik i,
og hans bedømmelse af metaller slog aldrig
fejl,

om en Piebhue va a Merskum, han ku mærk
 mæ en Næjl.
 Fa di kam o æ ”Goer”, haad di boed i en
 Hyssel ud i æ Hie,
 ti smo Baer di haad i djæ Ree.
 Æ Kuen laa i Baselseng, de va en knagende
 Frøst,
 naar en Blee bløv vasked, mot hun tar’ en o
 hinne Brøst.
 Naar æ Mand va ædru va han den flenkest
 dæ var,
 men va han fuld vill han tæsk baade Kuen
 aa Bar.
 Han va Kvortalsdranker, fæk han begynn,
 holt han ett op,
 saa læng han haad Peng hæjer Klæjer o æ
 Krop,
 aa saa tov han Avsked mæ æ Famili fu siste
 Gaang:
 no vel æ te Amerika, fu Danmark æ mæ fu
 traang,
 mæ mi Spesspaae vel æ gravv i fremmed
 Jover.
 Men han kam aller længer end te Bedsted
 Krover.

Saa vel æ slut aa mæ Laang Jens Kræn,
 han va den eventyrligste a dem hvæjen.
 Som Hæjstgarder haad han tjænt vaa Kong,
 aa di laa end i sejs Oer dengaang,
 aa de staa lisaa tydle fu mæ den Daae i
 Daae,
 som de betov mæ hvæ jenneste Uer han
 saae.
 Om de han haad opløved, den Pomp aa
 Pragt,
 aa at han ve Dronningens Daer stov Vagt,
 aa naar æ Tærner boer æ Lævninger ued fræ
 æ Taffel,
 spist Jens Kræn hverken mæ Knyv hæjer
 Gaffel.
 Nej, de va mæ Søllpatasiskier
 a Søllfaed, aa saa drak han Bier.

om et pibehovede var af merskum, kunne
 han mærke med en negl.
 Før de kom på ”gården”, havde de boet i en
 rønne ude i heden,
 ti små børn de havde i deres rede.
 Konen lå i barselseng, det var en knagende
 frost,
 når en ble blev vasket, måtte hun tørre den
 på sit bryst.
 Når manden var ædru, var han den flinkeste
 der var,
 men var han fuld, ville han tæske både
 kone og børn.
 Han var kvartalsdranker, fik han begyndt,
 holdt han ikke op,
 så længe han havde penge eller tøj på
 kroppen,
 og så tog han afsked med familien for
 sidste gang:
 Nu vil jeg til Amerika, for Danmark er mig
 for trang,
 med min spidsspade vil jeg grave i
 fremmed jord.
 Men han kom aldrig længere end til
 Bedsted Kro.

Så vil jeg slutte af med Lange Jens Kristen,
 han var den eventyrligste af dem alle.
 Som hestegarder havde han tjent vor
 konge,
 og de lå inde i seks år dengang,
 og det står ligeså tydeligt for mig den dag
 i dag,
 som det betog mig hvert eneste ord han
 sagde.
 Om det han havde oplevet, den pomp og
 pragt
 og at han ved dronningens dør stod vagt,
 og når tærnerne bar levningerne ud fra
 tafflet,
 spiste Jens Kristen hverken med kniv eller
 gaffel.
 Nej, det var med sølvpotageskeer
 af sølvfade, og så drak han Bier.

Aa saa va han en Kaael saa flot,
 æ Pigger töt om ham, de veest han got.
 O Peblingsø onner kulört Løjter
 han manne Gaang haar rend o Skøjter.

Jen Gaang va dæ Optræk tæl, te han sku ha
 Klø,
 han va bløvn ujens mæ tre Løjsere om en
 skøn bette Mø,
 men han va hoer te aa slaaes aa gjoored tit,
 taav rænt han let aa jen slet ett.
 Jens Kræn løest æ Problem o hans ejen
 Maaed,
 han ga dem en bette Vesk aa æ Baaeg a hans
 Haand.

Da han va kommen hjem aa æ ”Tjænnest”
 sku han tjæn te æ Kaast,
 men ku ett ræt fend sæ terætt ve nøj Faast,
 dæ va nøj stuer Uetarengsarbed ve Hundsø,
 de va moske nøj, han tow øver te æ Ø.

Han ku godt ha sæ imell æ Bøster,
 fu aa væ Uven me Jens Kræn æ dæ engen
 dæ løster,
 han ku nem fald te Slaa, men holdt a Løjer
 aa Spas,
 de va val de, dæ va Grond te æ Øgenavn
 Bajas.
 Hves nuer saa Bajas, aa de noved hans Øer,
 saa ka I sæj aa dæ snaaer bløv Molør.

De va en Løvrda Avten, dæ va Bal o æ
 Krovr,
 aa dæ va fuld a Folk i olle Staaver,
 di danst i æ Sal, aa de gik haavt,
 æ Pigger bløv hvisted imued æ Laavt,
 æ Humør va hyv, aa æ Guel ga sæ fu æ
 Støvlhæel,
 æ Brænvinn kaaest jo ett uden ott Ører æ
 Pæel.

Og så var han en karl så flot,
 pigerne syntes om ham, det vidste han
 godt.

På Peblingsøen under kulørte lygter
 har han mange gange løbet på skøjter.
 En gang var der optræk til, at han skulle
 have klø,
 han var blevet uenig med tre løjsere om en
 skøn lille mø,
 men han var hård til at slås og gjorde det tit,
 to regnede han lidet og én slet ikke.
 Jens Kristen løste problemet på sin egen
 måde.
 han gav dem et lille tjat med bagsiden af sin
 hånd.

Da han var kommet hjem fra ”tjenesten”
 skulle han tjene til kosten,
 men kunne ikke rigtig finde sig til rette ved
 noget fast,
 der var noget stort udtørningsarbejde ved
 Hundsø,
 det var måske noget, han tog over til øen.
 Han kunne godt klare sig imellem børsterne,
 for at være uven med Jens Kristen er der
 ingen der lyster,
 han kunne nemt falde til slag, men holdt af
 løjer og spas
 det var vel det, der var grund til øgenavnet
 Bajads.
 Hvis nogen sagde Bajads, og det nåede hans
 øre,
 så kan I sige, der snart blev ballade.

Det var en lørdag aften, der var bal på
 kroen,
 og der var fuldt af folk i alle stuer,
 de dansede i salen, og det gik hårdt,
 pigerne blev kastet op imod loftet,
 humøret var højt, og gulvet gav sig for
 støvlhælene,
 brændevinen kostede jo kun otte øre for en
 pægl.

Laang Jens Kræn va slet ett mej i æ Law,
men han haad Losi o æ Krovr i dem Daw
aa saad i en Staav ve en bette Slav Kvaat,
imell han nepped te en "Rommer" saa
smaat.

Da bløv dæ end i æ Sal raabt Bajas,
Jens Kræn tæmt lie mæ en Par Slork hans
Glas:
æ trov, vi heller mæ æ Kvaatspæl mo
haald,
de æ lisom mi Fædder æ ve aa blyv kaald.
Han snopped en Skjænkieg, dæ lie rend
fobi:
æ foer ha en bette Dans, do ska snaaer slep
fri.

I en Dansstaav Jens Kræn alti gjov Løk,
men dæhæer Dans-Avten vel nok haaves en
Støk,
han danst ennenom, saa de endelig sust,
aa svang hans Pieg, saa hinne Skjørter Brust,
da di engaang va om i Nærhied aa æ Daer,
ga han sæ te aa dans dem nier Par etter Par.

Saa slap han æ Pieg aa saa Tak te den Smoe,
aa saa begynn hans Nævver aa goe,
o en Yvblek fæjed han æ Sal ræen saapas,
tebaaeg stov æ Spællemænd aa Laang Jens
Bajas.

Jen Gaang sku han nue Daw fu en Kræmer
køe ront,
aa de sku go rask, fu æ Kræmer haad traant.
Den Maaed aa hajel o va ett etter æ Low,
men dæ va Spænneng i'ed, de töt Jens Kræn
va sjow,
aa han va køren, ka I trov, aa saat siel o æ
Bok

Lange Jens Kristen var slet ikke med i
laget,
men han havde logi på kroen i de dage
og sad i en stue ved et lille slag kort,
mens han nippede han til en "rommer" så
småt.

Da blev der inde i salen råbt Bajads,
Jens Kristen tømte lige med et par slurke
sit glas:
jeg tror, vi hellere må holde med
kortspillet,
det er ligesom mine fødder er ved at blive
kolde.

Han snuppede en skænkepige, der lige løb
forbi:
Jeg får have en lille dans, du skal snart
slippe fri.

I en dansestue gjorde Jens Kristen altid
lykke,
men denhér danseaften vil nok huskes en
tid,
han dansede venstre om, så det inderlig
susede,
og svang sin pige, så hendes skørter
brusede,
da de engaang var omme i nærheden af
døren,
gav han sig til at danse dem ned par efter
par.

Så slap han pigen og sagde tak til den lille,
og så begyndte hans næver at gå,
på et øjeblik fejede han salen så tilpas ren,
tilbage stod spillemændene og Lange Jens
Bajads.

En gang skulle han nogle dage køre rundt
for en kræmmer,
og det skulle gå rask, for kræmmeren
havde travlt.

Den måde at handle på var ikke efter loven,
men der var spænding i det, det syntes Jens
Kristen var sjovt,
og han var kørende, kan I tro, og sad selv
på bukken

fu æ Helmissær, dæ va dæ engen Sok.
 Di va noved te Ydby, i æ gammel Krovr,
 æ Kræmer sku lie te aa skræw nier o æ Jovr,
 dæ bløv raabt: Æ Politi æ etter jer, de æ
 vees bejst,
 te vi taær ve æ Mond a jæ Hejst.

Jens læt sæ i æ Sæed: ja skaf æ Politi,
 hels slep fræ mi Hæjst, saa æ ka kom fobi,
 saa trak han æ "Svøeb", ret saa de sang,
 foskrækked di slap, aa tesi di sprang,
 han kør aa æ Støld, saa æ Ild de stow
 fræ æ Vuenshyvel aa æ Hæjst djæ Skow.
 I gue Behold di noved æ Vand,
 aa æ Kræmer slap val ued a Thyland.

I tri samfulde Døgn i Træk, jen Gaang han
 holdt Lieg,
 men da bløv dæ klaved te æ Øvrighied,
 Fuldmægtig Thygsen svaær: Dæ er ett aa
 gøer,
 de æ nu Fremme dæ æ o Besøg.
 I dem Daw va'ed ett jenne Plaseer
 o Vejstevig Marken om æ Avten aa
 patruller,
 aa da gik Jens Kræn alti Thygsen saa nær,
 fu den jen Tjænnest ka jo vær den najen
 væer.

Naar æ tænker o den stuer Foanreng dæ æ
 ski
 i dem halfjæs Oer dæ no æ skræjen fobi,
 saa fu ett hiel aa folis de Gammel,
 haar æ prøved en bette Kromm aa sammel
 a den Rigdom, som i nøj a de gammel æ
 gjemt,
 fu æ vill saa nødde de sku hiel blyv glemt.

for hestene, dér var der ingen suk.
 De var nået til Ydby, i den gamle kro,
 kræmmeren skulle lige til at skræve ned på
 jorden,
 der blev råbt: Politiet er efter jer, det er vist
 bedst,
 at vi tager ved munden af jeres heste.
 Jens lettede sig i sædet: ja skaf politiet
 eller slip fra mine heste, så jeg kan komme
 forbi,
 så trak han "svøben", ret så det sang,
 forskrækket de slap, og til side de sprang,
 han kørte fra stalden, så ilden den stod
 fra vognhjulene og hestenes sko.
 I god behold nåede de vandet,
 og kræmmeren slap vel ud af Thyland.

I tre samfulde døgn i træk en gang han
 holdt legestue,
 men da blev der klaget til øvrigheden,
 fuldmægtig Thygsen svarede: Der er ikke
 noget at gøre,
 det er nogle fremmede der er på besøg.
 I de dage var det ikke ene sjov
 at patruljere på Vestervig marked om
 aftenen,
 og da gik Jens Kristen altid Thygsen så
 nær,
 for den ene tjeneste kan jo være den anden
 værd.

Når jeg tænker på den store forandring, der
 er sket
 i de halvfjærds år der nu er skredet forbi,
 så for ikke helt at glemme de gamle,
 har jeg prøvet en lille smule at samle
 af den rigdom, som i noget af det gamle er
 gemt,
 for jeg ville så nødig, det skulle helt blive
 glemt.

Forfatteren er redaktør på Jysk Ordbog

Viggo Sørensen:

Ægt

begreb og glose — og hvordan Jysk Ordbog håndterer denne dobbelthed

Ægt. Nej, ordet har ingen sammenhæng med *ægthed* eller *ægteskab*. Det er et substantiv afledt af verbet *age* (= køre), og det betød oprindelig blot: *kørsel*. I Hægstad&Torp.xlvi ff. ses sådanne dental-afledninger (på *-t* etc.) at have været overordentlig almindelige i gammelnorsk (og tilsvarende i gammeldansk); men de fleste er uddøde i nyere dansk. Når der i AaHans.MD.II.286 opregnes 23 stadig anvendte (*blæst, frost* etc.), kommer tallet kun så højt, fordi sammensætningsled som (*af-*) *gift* og (*ved-*) *tægt* medregnes, og fordi *ægt* er medtaget (skønt allerede ODS. har dømt det forældet).

Som almindelig betegnelse har *kørsel* tidligt udkonkurreret *ægt*; men sidstnævnte ord har helt frem til nutiden overlevet i en juridisk særbetydning, nemlig om pligtkørsel. Det gamle bondesamfund var helt op i 1800-tallet domineret af naturaløkonomi, så varer, tjenester, løn, ja selv afgifter af enhver art i reglen måtte udredes i form af varer eller tjenesteydelser – og en fremtrædende type ydelse var *ægt*.

En af de faste udgifter gennem hele middelalderen og op mod 1800 var jo tiende, især udredt i korn og kvæg, og disse varer skulle naturligvis også køres til et passende forbrugs- eller opbevaringssted for tiendeholderen (kirken, den lokale præst, biskoppen og sidenhen kongen, fra 1600-tallet også andre personer eller institutioner, som tiende-andele blev bortforpagtet eller solgt til). Altså: tiende inklusive *ægt*.

I senmiddelalderen blev de allerfleste bønder i Jylland fæstere, og med hoveriets indførelse kom hovedparten af deres fæsteafgift til

at bestå af reguleret hoveriarbejde, herunder ægt (markarbejde med vogn, transport af gods og personer for herremanden). Lad mig kalde denne type ”ægt 1”.

Allerede tidligt i middelalderen var det også blevet pålagt alle bønder at yde arbejde for kongemagten i forbindelse med kongens og hans embedsmænds rejser rundt i riget, samt ved større anlægsarbejder, militære operationer etc., og også hér var ægt en af de vigtigste opgaver. Dette kan så hedde ”ægt 2”.

Med den hastige vækst af hof og centraladministration, som sætter ind i 1600-tallet, steg behovet for pengeøkonomi, så selv store kapitalposter lod sig overføre og modregne uden forsinkelse og uden materielt spild undervejs. Afviklingen af naturaløkonomi startede i samfundets top, men blev også en nødvendighed for jævne bønder i takt med, at fæstevæsenet i løbet af 1800-tallet afløstes af selveje, og at tiende- og fæsteafgift (herunder hoveri, og en del heraf ægt) blev erstattet af pengeafgifter.

De fleste andre ægtforpligtelser blev afskaffet i samme periode: Ægt af personer i statsregi (især af embedsmænd og arrestanter) blev ved forordning af 1844 erstattet af statsfinansieret transport; ægt i forbindelse med vejreparation mv. blev ved forordning af 1841 indskrænket til at gælde biveje, og selv dette overgik i 1867 til kommunen, idet omkostningerne blev dækket af kommuneskat.

Tilbage stod herefter kun, at der kunne budes (dvs. indkaldes) til kommunal snerydning, og at sognets gårdmænd (i henhold til reglement af 1801) kunne budes til befordring af jordemoder (efterhånden også læge), dette sidste blot som videreførelse af en gammel sædvane. Lad mig kalde denne sene type ”ægt 3”.¹⁾

1. Ægt som leksikalt problem

Da begrebet *ægt* ligger meget fjernt for vor nutidige bevidsthed, må Jysk Ordbog naturligvis give en grundig forklaring på, hvad der ligger i betegnelsen. Men en ordbog er jo ikke det perfekte medie for et historisk rids i stil med ovenstående. Både mht. længde og kompleksitet ville det sprænge rammerne for ordbogens betydningsangivelser.

Hertil kommer, at glosen *ægt* kun er én af flere, Jysk Ordbogs kilder anvender om begrebet *ægt*; det kan også hedde fx *konge-køren* og *rede-skyld* – helt bortset fra, at man kan bruge en bred gløse som

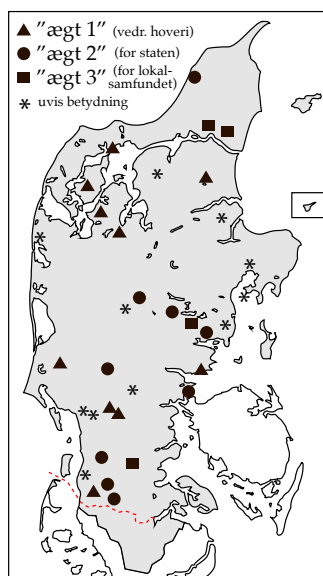
pligt-kørsel, *pligt-arbejde*, ligesom man tidligere kunne sige, at man var *budet* (= tilsagt) til at køre dette og hint for den og den. Da der ligger et kvalificeret antal kilder bag hver af betegnelserne *ægt*, *konge-ægt*, *konge-køren* (evt. *-kørsel*), *konge-rejse* og *rede-skyld* (se kort 1-5), skylder vi ordbogens brugere en artikel for hver af disse betegnelser.²⁾

Men så står helhedsbilledet af begrebet *ægt* i fare for at fortone sig, hvor flittigt vi end laver gensidige henvisninger artiklerne imellem. For de nævnte betegnelser er hen over den periode, som Jysk Ordbog dækker (dvs. 1700-1920), ikke uden videre stedbundne alternativer (sådan som fx *hersken*, *hæten*, *katten*², *noden* og *vånden* er det for begrebet "kræsen"); de er til dels optegnet i samme egne, men de dækker ikke overalt med sikkerhed de samme nuancer af *ægt* (opregnet i denne artikels start).

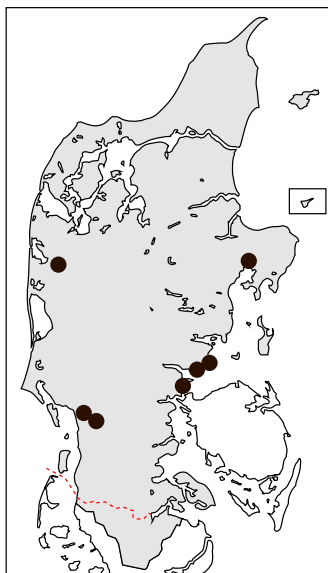
Udvejen af dette dilemma er – som i andre, lignende situationer – godt nok (på udtrykskriterier) at splitte materialet op på fem artikler, men så samtidig (til sikring af indholdssiden) at skrive en tidsskriftartikel om begrebet, hvortil kan henvises fra de enkelte ordbogsartikler. I nærværende tilfælde denne tidsskriftartikel i *Ord & Sag* om *ægt*.

2. Vedr. glosen *ægt*

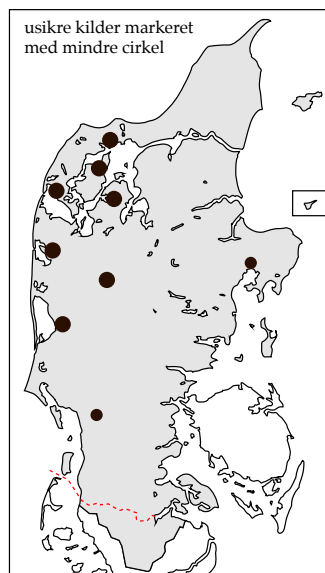
Som det ses på kort 1, har vi ordet *ægt* registreret fra stort set hele Jylland, med en vis overvægt mod sydvest. Kilder med (fin eller grov) lydskrift viser, at ordet har haft den forventede dialektudtale (med gammeldansk *-kt* > *-jt*): *æjt*, i Syd- og Sønderjylland dog *æj-t* el. *æj't* (altså med længde el. vestjysk stød, afspejlende en ældre tostavellesform: *ægte*). Det har altså overalt været en ægte bestanddel af den lokale dialekt, selv om dets brug har været stærkt begrænset i sammenligning med *kørende*, *kørsel*; det har (først og fremmest) været en

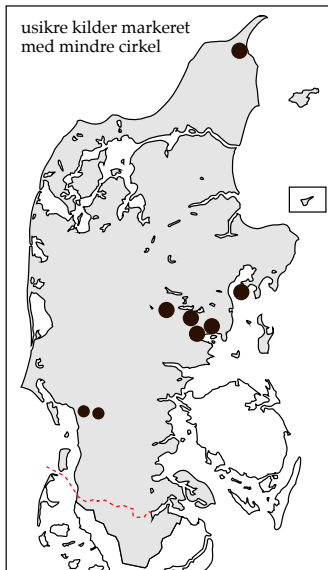
Kort 1. ægt

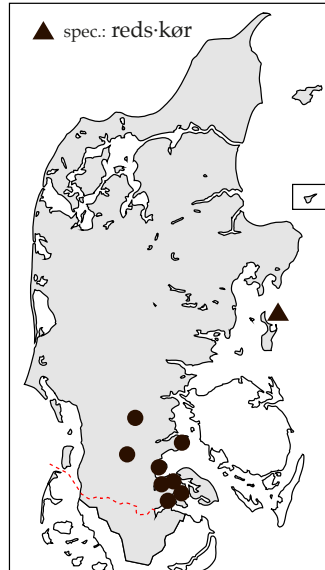
Kort 2. konge-ægt

Kort 3. konge-køren

Kort 4. konge-rejse

Kort 5. rede-skyld

specialglose for pligtkørsel (af en eller flere af typerne ”ægt 1”, ”ægt 2”, ”ægt 3” fra starten af denne artikel; tiende-ægt forsvandt allerede i 1600-tallet).

De fleste kilder for ”ægt 1” (i forbindelse med hoveri) er fra 1700-tallet eller omtaler klart forhold på den tid; det er typisk sogne- eller egnshistorier, landsbyvedtægter, optegnede fortidsminder eller forfatteres reference til fortiden. Kilderne fordeler sig tyndt hen over Jylland, svagest helt i nord og syd (men det kan være helt tilfældigt, afhængigt af hvorfra og hvor dybtgående der er udskrevet den slags stof til ordbogen).

Som teknisk term i fæstekontrakter mv. optræder ordet også sporadisk i forbindelser og sammensætninger, såsom *stakket* hhv. *lang ægt*, *skovægt* og *kornægt* (om transport af brændsel hhv. korn til mølle eller salg). Disse betegnelser er hver for sig så fåtallige i materialet (og betydningsmæssigt så gennemskuelige), at de højst fortjener at medtages efter planke under *ægt*.

Men så optræder der tillige *køre-* hhv. *løbeægt* (om pligtærinder til vogns hhv. fods), og her er betydningen af *ægt* jo reduceret til ”pligtigt ærinde”. Ligesom det muligvis er i betydningen ”pligt”, sammensætningen *arbejds-ægt* anvendes poetisk i Noe-Nygård.S.23. Et andet betydningsvrid foreligger i flg. optegnelse fra Salling: *To og to gårde var sammen om hovarbejdet* (på en af herregårdens agre), *det kaldtes en ægt, man sagde, at de var to i ægt.*³⁾ Formentlig sådan, at den ene lagde vogn, den anden trækdyr til arbejdet; det man ellers ville kalde, at de gjorde *vognlag* el. lign.⁴⁾ Ingen af disse betydningsnuancer er selvindlysende og bør derfor nævnes ”efter planke” i bunden af ordbogsartiklen *ægt*.

Hvad angår ”ægt 2” (vognkørsel for stat mv.), har Jysk Ordbog 10 sikre kilder. Kun tre af dem, jævnt spredt ned over Nørrejylland, fortæller om transport i fredstid (i sidste halvdel af 1800-tallet). Denne form for ægt (sikkert ret hyppig, jf. afsnit 4 ndf.) var dybt upopulær: *Ægtkørsel var i gammel Tid en stor Byrde for Gaardmændene. Man skulde i Ægt køre med Arrestanter, alle Embedsmænd, Sessionsherrer, Amtmand og Biskop, altid med fire Heste for Vognen, køre træ fra Fovslet Skov til Haderslev Amtshus, hver Mandag køre med Sognefogden til Haderslev osv.*⁵⁾ – *den Slags Kørsel tog haardt paa Dyrene, og nogen Betaling fik man ikke ... Søren havde i 30 Aar kørt Æjt*

mellem Kolding og Skive, han havde ofte kørt med æ Pro'benröjt'er (Handelsbetjente), som man (hånligt) kaldte disse.⁶⁾

De resterende 7 kilder, udelukkende fra Syd- og Sønderjylland, drejer sig om tvangsudskrivning i krigstid og kan så vidt ses alle knyttet til de slesvigske krige 1848-64, fortrinsvis 1864, hvor de tyske besættelsestropper i Jylland ofte udskrev vognkørsel: *Naar de skulde flytte fra det ene Sted til et andet, skulde Folkene køre med deres Ting, det kaldte de at gøre i "Egt".*⁷⁾ Til disse kilder slutter sig to optegnelser af glosen *krøbbel-ægt* (i HPHansen.Opt.), vel egentlig om kørsel med sårede soldater, men åbenbart også hånlig ment, idet glosen overført kan bruges også om andre ærgerlige pligter (jf. ndf.).

Sygetransport (*krøbbel-ægt*) 1864.

Sidste hovedbetydning er ”ægt 3” (pligtkørsel for kommune el. naboer). De sikre kilder bag denne betydning – alle fra sidste halvdel af 1800-tallet el. begyndelsen af 1900-tallet (og formentlig afspejlende samtidige forhold) – er kun en håndfuld, men yderligere ca. 10 kilder (fra samme tid) med bred betydningsangivelse ”pligtkørsel” el. helt uden forklaring dækker formentlig det samme. Når Lyngby i 1858 har hørt nogen *ba:j sin nå·bo om å gør æjt* (= bude sin nabo til at gøre ægt)⁸⁾, har der vel været tale om at hente jordemoder til vognløse folk. Det har han også hørt nogen (hånligt) kalde *krøv·læjt* (= krøbbelægt, overført i forhold til betydningen nævnt ovf.); og samme ord anfører en sydvestjysk kilde med betydningen: *Arbejde som helst skulde have været sparet, f.Ex. følge en fuld Mand hjem.*⁹⁾

Som det ses, kandiderer de tre hovedbetydninger til hver sit betydningnummer i artiklen *ægt*. I betragtning af de forskellige anvendelser af *krøbbel-ægt*, må dette ord tildeles selvstændig artikel (de få kilder til trods). Det samme gælder sammensætningen *vogn-ægt* (= leje af, betaling for vogn) fra to sydvestjyske kilder, hvor 2.led muligvis er et sent relikv af det gammeldanske *ægt* (i den udifferentierede betydning: *kørsel*). Yngre betegnelser for ”ægt 3”, nemlig et sporadisk optegnet *doktor-køren (-kørsel)*, hhv. *jordemoder-kørsel*, er allerede medtaget som korte artikler i Jysk Ordbog.

3. Vedr. glosen *konge-ægt*

Begrebet *kongen* udviklede sig op gennem tiden til ikke kun at dække personen, men også kongens embedsmænd, landets administrative ledelse – alt det vi i dag vil kalde *staten*. Med dette ord som forled må vi antage, at *konge-ægt* alene dækker den pligtkørsel, der i forrige afsnit blev kaldt ”ægt 2”.

Det ser også ud til at være tilfældet. Kun i én ud af de syv kilder (se kort 2) drejer det sig om kørsel med (danske) soldater i krigstid, ellers drejer det sig vist om persontransport i fredstid, helt klart i en kilde som denne: *Det var ikke videre yndet, at der var ikke saa faa ”Kongeægter” at gøre, bl. a. naar den aarlige Session holdtes. Hver af ”Sessionsherrerne” havde Ret til at faa en Bondevogn med to Heste ... til sin Befordring og i alt Fald de fornemmere vistnok endnu en til for deres Bagage ... Amtmænd, Herredsfogder o. fl. benyttede ligeledes Ægtvogne ... der lød af og til Klager over, at de stakkels Heste blev overanstrengte ved hurtig Kørsel.*¹⁰⁾

Kravet om hurtig befordring ligger bag denne overførte brug: *Om en, der kørte meget rask, sagde man: ”Han kjoor, som han kjoor i Konngæjt”* (= han kørte, som om han kørte i kongeægt).¹¹⁾ Måske også bag det afledte verbum *ægte*, vi træffer i en enkelt kilde: *Hwa kjør do å jæjte ætte* (= hvad kører du og ægter efter?), *spørger man en Kending* (= bekendt) *kørende paa et uventet Sted; ogsaa til en Karl, der ifølge misforstaaet Ordre for Eks. harver i en forkert Vang.*¹²⁾

Som man vil forstå, behøves der i denne artikel kun redegørelse for to betydninger (vedr. ”ægt 2” og ”ægt 3”), forudsat at redaktøren efter planke (”hertil”) tilføjer det afledte verbum. Artiklen bliver en pendant til den i ØMO (med sporadiske belæg fra hele ømålsområdet).

4. Vedr. glosen *konge-køren*

I modsætning til det foregående ord synes dette rent jysk – ja endda nord- og midtvestjysk, for dets optræden i to kilder fra Øst- og Sydjylland (se kort 3) skyldes formentlig kendskab til Feilbergs jyske ordbog.

Ordets 2.led er jo blot en opdatering af det forældede *ægt*, hvilket stemmer godt med, at kilderne – helt bortset fra de ovennævnte Feilberg-påvirkede – alle falder i en af flg. tre kategorier: (1) ret unge kilder (efter 1890), der kun bruger ordet om en fortidig forpligtelse, (2) optegnelser ved Evald Tang Kristensen (i 1870-erne), som normalt rekonstruerede kildernes beretning på grundlag af nedfældede hovedpunkter, (3) I.P. Jacobsens 1600-tals-roman *Fru Marie Grubbe*, hvor den formentlig som så meget andet i romanen afspejler forfatterens arkiv-studier af fortidig kultur og sprogbrug. Ikke desto mindre rammer I.P. Jacobsen plet med sin nordvestjyske replik: *Hywl i Grob og Hamler i Gras, det er en lied Konkyren* (= hjul i grøften, og hammelstokke itu, det er en led kongekøren)¹³⁾; den forlangte hast kunne let ende i løbskkørsel.

I flertallet af de ikke-fiktive kilder fra Nord- og Midtvestjylland betegner *konge-køren* transport af statslige embedsmænd; kun i en enkelt (yngre) kilde er der tale om transport for kommunen: *I hver kommune var der noget, man kaldte Kongkjøringsvogne – en lagde Vogn og en anden Heste til, som man kunde komme til Rette, og så skulde der 2-3 Karle med, når der f.E. skulde hentes tømmer til en Bro. Gårdmændene skulde levere Vogne, medens Husmændene skulde udføre Gangarbejdet – derunder også at besørge Breve og ledsage Arrestanter eller Fattige fra Sogn til Sogn (så støttebyrden blev fordelt).*¹⁴⁾

Artiklen *konge-køren* kan altså indrettes med to betydninger (svarende til ”ægt 2” og ”ægt 3”) – eller bare med den første af disse samt (efter planke) en tilføjet alternativbetydning.

5. Vedr. glosen *konge-rejse*

Når Feilbergs ordbog under dette opslagsord anfører en udtale fra det sydvestjyske Darum (se kort 4), må det skyldes, at han hér (hvor han havde sit embede) har efterhørt glosen *konge-rejse*, meddelt fra hans kilde i det midtøstjyske Søvind – og siden har en optegner i nabosognet

efterspurgt den på ny på grundlag af Feilberg. For ellers synes ordet (som vist på kortet) kun kendt i Midtøstjylland og det nordligste Vendsyssel – og så for øvrigt på øerne (jf. ØMO.) og i ældre rigsdansk (jf. VSO.); det sidste forklarer vel ordforklaringen i F.: = rgsm.

Efterleddet *-rejse* antyder, at befordringen af personer og gods godt kunne være temmelig lange, og sådan forholder det sig også i kilderne. Fra 1800-tallets Vendsyssel har vi en levende skildring af *disse saakaldte "Kongerejser"* (med embedsmænd), som var *en ikke ringe Plage for Bønderne i Almindelighed* – mundende ud i fortællingen om, hvordan en kolerisk sessions-kommandør en gang blev sat til vægs af et par fortørnede ægtkuske.¹⁵⁾ I Midtøstjylland drejer det sig lige så meget om kørsel for militæret, ikke mindst i 1864, da bønderne måtte betjene såvel de flygtende danskere som de fremrykkende tyskere.¹⁶⁾

Ogå denne artikel behøver kun en enkelt betydning (svarende til "ægt 2"). Og vi vil slet ikke registrere, at en kvalificeret yngre kilde fra Mols helt har mistet fornemmelsen af ordets betydning: *kongerejse ... har hørt det omtale; det var vist en lang rejse el. kørsel.*¹⁷⁾

6. Vedr. glosen *rede·skyld*

I 1300-1500-tallet blev glosen *ræth-skjut* anvendt om bondebefolkningens forpligtelse til at befordre kongen og hans embedsmænd (med alt deres gods) på rejser rundt om i riget.¹⁸⁾ Begge ordets led er substantiver, som kan følges tilbage til oldnordisk, og oversættelsen "vogn-transport" er nok den, der rammer bedst.

Hvis ordet var blevet videreført til nutidigt rigsdansk, ville det nok have været i formen *red(e)skyld*. I hvert fald er det i denne forvanskede form (med omtolkning af 2.led til *-skyld*, i dettes ældre betydning af "skat", jf. *grundskyld*), at Moth. (ca. 1700) kender ordet – om end kun fra en 1500-tals-kilde (Huitfeldt). VSO. anfører (1829) samme kilde og erklærer i konsekvens heraf ordet for uddødt.

Ikke desto mindre har *rede·skyld* overlevet i det midtøstlige Sønderjylland. I en præsteindberetning fra 1563 tilsyneladende som betegnelse for transportdelen af en tiendeafgift.¹⁹⁾ Og fra 1800-1900-tallet har Jysk Ordbog hele otte kilder (jf. kort 5), flere endda optegnet i en overbevisende dialektal form. Hvor ordets anvendelse lader

sig bestemme, drejer det sig udelukkende om kørsel for militæret i krigsårene 1848-64, fx: *Krigen 1848 til 50 har de Nørbyer fået ret nær ind på livet ... De har mangen gang måttet yde både husly og mad til såvel danske som tyske soldater, foruden at de blev forordnet til "redskyld" (ægtkørsel).*²⁰⁾

Altså endnu en lille artikel i ordbogen om "ægt 2" (endda kun i militær sammenhæng). Med mindre man som en sideform til *rede·skyld* vil medtage den enlige Samsø-kildes *reds·kør* (med alternativ omtolkning af 2.leddet til *-kør*, en kortform for *-køren?*). Det er nemlig en betegnelse for "ægt 3": *di kjo·r reske'r* (= de kørte redskør), dvs. *Gårdmændene skiftedes til at køre efter Læge og Jordemoder.*²¹⁾ Men da der også er optegnet et heraf afledt verbum (*reske'r = redskøre, køre efter Læge*), vil det nok sikre overblikket bedst, at de sidste to ord præsenteres samlet (som opslagsord hhv. efter planke) i en selvstændig artikel *reds·kør*.

7. Og nu?

Hermed er forarbejdet gjort. Nu kan ordbogsartiklerne skrives som planlagt ovf. – med gensidige henvisninger samt henvisning til denne tidsskriftartikel. Citaterne ovenfor vil også med stor sandsynlighed komme med i artiklerne, suppleret med endnu et antal.

Læseren må væbne sig med tålmodighed, indtil vi får ordbogsartiklerne publiceret på vores ny hjemmeside (jf. s. 2). I mellemtiden håber jeg at have illustreret, hvilke faser af arbejde, man som redaktør må igennem, når det drejer sig om betegnelser, der er på vej ud af dialekten inden for den periode, Jysk Ordbog dækker.

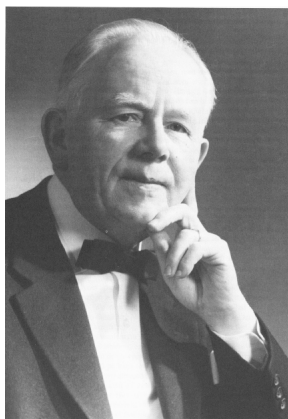
Noter

(her benyttes så vidt muligt kildeforkortelserne fra www.jyskordbog.dk)

¹⁾ De foregående afsnit er baseret på Encykl., ODS., danmarkshistorien.dk — samt diverse kildehenvisninger herfra, bl.a. Jens Skriver: *Hoveri og landgilde* (1996), Erling Ladewig Petersen: *Magtstat og godsdrift* (2002), E. Kjemtrup: *Vejmanden* (2003), *Reglement* (1810) for Giordemodervæsenets Indretning ... – alle (helt el. delvis) tilgængelige på nettet.

²⁾ Ingen af disse gloser er sådanne ad-hoc-dannelser, vi kan henvise til behandling efter "planke" i bunden af en anden artikel.

- 3) Krist.JyA.II.4.
- 4) Jf. Ord&Sag.2003.33.
- 5) Top. 2390 (AarbVejle.1937.235.
- 6) Top. 2491 (HPHansen.Opt., efter meddeler f. 1856).
- 7) Top. 2654 (optegnelse DFS. 1906/46).
- 8) Top. 3074 (°Agerskov).
- 9) Top. 2575 (optegnelse til F. ca. 1880).
- 10) Top. 2515 (AarbHards.1937.41f.).
- 11) Top. 2353 (Ussing.Erritsø.188).
- 12) Top. 2044 (optegnelse IDD 1880).
- 13) Top. 1321 (JPJac.SV.I.12).
- 14) Top. 2482 (HPHansen.Opt. 1940).
- 15) Top. 1182 (Gaardboe.FV.305ff.).
- 16) Top. 2173 (AarbAarh.1931.179f.)
- 17) Top. 2029 (°Tved).
- 18) www.gammeldanskseddelsamling.dk
- 19) Rhode.HaderslevAmt.420f.
- 20) Top. 3111 (Løjt.1981.77).
- 21) Top. 0355 (°NSamsø)

Spørg ”Skautrup”

Enhver kan tage fejl – desværre! (berigtigelse)

I Ord & Sag 34 bragte vi svar på en forespørgsel vedr. *Søren Kåremager* fra det gamle Brande. Med megen snilde fik vi tilnavnet identificeret med en ældre professionsbetegnelse i Ordbog over det Danske Sprog, nemlig *karmager* (= bødker).

Men ak, skønne spildte kræfter! Den kendte folkemindesamler H.P. Hansen (i en årrække museumsforstander i Herning) har nemlig forlængst givet en meget enklere betydning af tilnavnet.

I bogen *Spind og Bind* (1947) fortæller han (s. 49), at ”i Brande sogn var der flere, der [i 1800-tallet] lavede Karter [til behandlingen af uld i den blomstrende lokale ”hjemmeindustri” for strikning] ... Blandt kartemagerne blev *Søren Kå·rmager* i Flø, hans Døbenavn var *Søren Pedersen*, særlig bekendt.”

Substantivet *karte* udtales ganske rigtigt *kå·r* (uden -t-) overalt i de gamle nørrejske dialekter – idet ordet er indlånt fra plattysk *kaarde* (med -d-, og i øvrigt med en å-lignende vokal). Det har dermed fået samme udtale, som vores forslag *kar* har, når dette bruges som forled i en sammensætning. Dette sagt lidt til undskyldning for vor fejltagelse.

H.P. Hansens tolkning bestyrkes yderligere ved, at Jysk Ordbogs samlinger har nogle få andre eksempler på *kartemagere* – fra Vest- og Sønderjylland – hvorimod *karmageren* var en enkelt svale i ODS.

Og – sædvanen tro – bringer vi et par af de mange spørgsmål, vi har fået i årets løb – sammen med vores svar:

Stysle

Spørgsmål:

I min barndom på Horsens-egnen i halvtredserne sagde man ofte om en mand, når han gik lidt usikkert eller dinglede lidt, at han var et *styssehoved*, eller at han *styslede* af sted. Kender I udtrykket at *stysle*?

Svar:

I dit spørgsmål har du meget præcist stedfæstet forekomsten af verbet at *stysle*, nemlig Horsens-egnen. Jysk Ordbog har ordet meddelt fra 14 kilder, og af dem hører de 11 hjemme i egnen mellem Norsminde og Vejle fjord, de resterende 3 i tætte naboegne.

Du husker også meget præcist ordets betydning: ”at gå usikkert, stavre afsted”, typisk brugt om et gammelt menneske, der går usikkert på benene. På grundlag af verbet har man så dannet adjektiver som *stysl(er)et*, *styslevorn*, og en gammel mand kan (som du siger) kaldes et *styslehoved*, eller et *stysse*, en *stysling*. Også alle disse afledte ord har vi i Jysk Ordbog meddelt fra Herning-egnen.

Vi kan ikke følge ordet *stysle* tilbage til gammeldansk, og det er højst sandsynligt blot en ad hoc-dannelse, der (lidt tilfældigt) er groet fast i netop Horsens-egnens dialekter. Udgangspunktet kan have været andre mere velkendte ord for ”at gå usikkert”, fx *stavre*, *stumle*, *styltre*, *stolpre*. Det ny ord har da haft så stor succes, at de nævnte ord er trængt i baggrunden netop på Horsens-kanten.

De nævnte ord starter alle med *st-*, og det er typisk for talt sprog (der jo ikke holdes i ave af en retskrivning), at ord kan ”knopskyde”. Det gælder først og fremmest ord med en indbygget følelse over for eller holdning til det beskrevne – i dette tilfælde den blanding af ynke, medlidenhed og morskab, man har følt ved at se en gammel person, der stolpre af sted.

Med startlyden *st-* følger noget af dette emotive indhold med over i det nystøbte ord *stysle*. Slutdelen kan tænkes påvirket af *-sl-*ord som *hysle*, *vrådsle*, *røvsle*, *brydsle*, *bidsle*, allesammen ord for ”mase,

slide” tungt og længe med noget, og herfra er vel så fen fornemmelse af varighed og besvær flyttet med over i *stysle*.

Dansk sprogvidenskab har ikke beskæftiget sig meget med orddannelse af denne ”brusk-agtige” type (som ordbogens stifter, Peter Skautrup, plejede at sige). Men interesserede kan gå til et par tyske værker, nemlig Conelia Zelinsky-Wibbelt: *Die semantische Belastung von submorphematischen Einheiten im Englischen* (1983), og Ellen Fricke: *Grammatik Multimodal: Wie Wörter und Gesten zusammenwirken* (2012).

Skrabaldergård

P.N., Grenå:

Da Søren Ryge Petersen besøgte Anders og Julius, betegnede de selv deres gård som en *skrabaldergård*. Er det en hjemmelavet eller almindelig kendt betegnelse?

Svar:

Selve ordet *skrabaldergård* har vi ikke i Jysk ordbogs samlinger. Men substantivet et skrabalder (= rabalder) og verbet at skrabaldre (= lave larm, gøre spektakel) er ganske velkendte, især i egnen mellem Århus, Silkeborg og Skanderborg, men også i nogen grad i Nordvestjylland, hele Midt- og Sydjylland (ned til en linje Ringkøbing-Kolding) og så igen i et sønderjysk bælte fra Sundeved og Åbenrå over til Tønder-egnen.

I hvert fald halvandet hundrede år på bagen har også navnet *skrabalderjyder*, brugt om folkene på Silkeborg-egnen – parallelt med 13 andre af typen *grødjyder*, *kvabjyder*, *fnatjyder* osv. De opregnes af Gudmund Schütte i Skivebogen 1950 s. 56-59, og om *skrabalderjyder* skriver han, at ”De har, jeg veed ej med hvad Ret, Ord for at ”skrabaldre op””. Da det spøgende navn imidlertid havde fæstnet sig på Silkeborg-folkene, kunne deres egn også omtales som ”skrabalderegnen”; det har vi en oplysning om fra Djursland. Men kilden viser også, at ”skrabaldre” nu (i denne sammenhæng)

begynder at blive omtolket, for det hedder, at navnet går på ”de sandede jorder vestpå” – magre jorder i forhold til østjydernes. Og i denne omtolkning af ”skrabalder” til noget ufrugtbart, fattigt har vi formentlig udgangspunktet for, at en fattig, elendig gård kan kaldes en ”skrabaldergård”, som Anders og Julius åbenbart gør.

”Skrabaldergård” er nok bare en ad hoc-dannelse. Havde ordet været i almindelig brug i en bestemt egn, havde der sikkert været mindst et par oplysninger om det i Jysk Ordbogs samlinger.

Røget

En af vore gode kolleger er i en dom fra Viborg Landsting 1624 faldet over betegnelsen *Røgett* (= røget) om heksen Elle Nielsdatter. Hun ser videre i Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VII (1884) s. 123, en gammel *røget* kælling gå og samle pinde, faktisk også en heks. Men er ordet ellers kendt i jysk i lignende anvendelse?

Svar:

Røget synes at have udviklet mange sidebetydninger i tidens løb: ’med røgfårvede/hvide partier’ (om husdyr), ’tåget’ (om luften), ’lugtende/duftende’, ’upålidelig, speget’ etc. Den betydning, du spørger om, synes af ældre dato og nu uddød, nemlig ’satans, forbandet’ (muligvis i forlængelse af, at Satan/Fanden traditionelt har været forbundet med voldsom (svovl-)stank).

Jysk Ordbog har betydningen ’satans’ (el. lign.) belagt i 3 kilder:

1) En jysk replik i Grønnegadeteatrets oversættelse af Molières *Den Gerrige*, citeret af Mar. Kristensen i *Dania.II.27: gi du fær den fotted Sott i di Lyf ... o i divesissen Skinbien, din røget Moghund!* (= gid du får den fotsige syge, vistnok om kønssygdom, i dit liv og i dine visne skinneben). Kan læses i sin sammenhæng i *KomGrønnegade.91*.

2) Vilb. Møller i Roslev Folkeblad 12/8 1927: *saa sier a, te di røge Unger aa Jens Tammesens stoer aa putter de hirle nird i æ Kjell æjen* (= så ser jeg, at de forbandede unger af Jens Thomsens står og putter det hele ned i brønden igen). Dialekten er fra HundborgH i Salling.

3) Bodil Liltorp i en optegnelse så sent som ca. 1960 fra Fovlum i Vesthimmerland: *hanj va saa gael po di herr røege Hvalp dæ gjov Ulløkker* (= han var så gal på de her forbandede hvalpe, der lavede ulykker; nemlig spilopper på Sankt Steffens aften).

Stammers

En af vores gode meddelere har i 50'ernes Ballum brugt ordet *stammes*, og har forgæves søgt det sønderjyske ord, som blev brugt om et glansbillede. Hun skriver: "Vi legede og byttede stammeser vha. en Stab-i-bog, der var lavet af et kladdehæfte, hvor de enkelte sider var foldet sammen på langs" – og spørger: "Bruges stammeser andre steder i landet, og hvor kommer ordet fra?"

Svar:

Formentlig stammer ordet fra tysk, skønt vi ikke har fundet nogen kilde dér. Vi har i Jysk Ordbog kun ét yderligere belæg, nemlig fra Toftlund: "legh me Stammese (el. Stambelde) = lege, samle el. bytte kulørte Glansbilleder". Så nu vil vi spørge vore læsere: Kender I ordet (fra den ene eller anden side af grænsen), og har I nogen anelse om ordets oprindelse?

Mvh. "Skautrup"

Forfatteren er redaktør på Jysk Ordbog

Torben Arboe:

En stor ordbog over moderne dialekt på Mors

Anmeldelse af

Morsingbo-ordbog – *De ær sø'en, vi sæjje*. Ved Hanne Glintborg. (u.år, men 2014, 2. (og vist 3.) oplag 2015). A4-format på tværs. Ordbog: 930 s., trykt som 2 sider ordbog på hver helside. Register: 92 helsider, placeret foran ordbogsdelen. For- og efterord mv.: 4 helsider. Tryk: Morsø Folkeblad.

Det er en kæmpeopgave, Hanne Glintborg har sat sig for at løse, nemlig at skrive en ordbog over morsingmålet i nutiden ved systematisk at gennemgå hele Retskrivningsordbogen (RO) 1955 (3. oplag 1957) og for hvert enkelt ord notere, om ordet bruges i morsingmål, og i givet fald, hvordan det udtales dér. Mange ord får her karakteristikken: 'udtales på almindelig dansk'; men ved de fleste vises ordets udtale og brug ved hjælp af mundrette, dialektale sætninger, der også oversættes til rigsdansk. Baggrunden for det store arbejde er, at Glintborg (f. 1936) selv altid har talt morsingbosk, og

så er det ikke rart at opleve, at dialekten langsomt forsvinder. Vor tids ungdom har nok nogenlunde bevaret den morsingboske sprogtone; men ordene og udtrykkene forsvinder umærkeligt. Der er allerede i dag en mængde morsingboske ord og udtryk, som børn og unge i dag overhovedet ikke kender (Forordet).

Glintborg har derfor arbejdet for, at dialekten ”i hvert fald på tryk bevares for eftertiden”, og dette mål må siges at være opnået fuldt ud.

Dog er ikke alle sammensætninger i RO medtaget; de indgående ord behandles jo hver for sig, som det bemærkes i forordet. Alle opslagsord er anført med stort begyndelsesbogstav, hvilket er bibeholdt i det følgende.

1. Ordforråd

1.1. Dialektale ord og former

Fremgangsmåden i *Morsingbo-ordbog* er ganske utraditionel i forhold til tidligere dialektordbøger og andre beskrivelser af dialektale ordforråd, hvor man oftest tager udgangspunkt i de (gamle) dialektale ord og højst nævner rigsdanske ord som nyere ord i dialekten. Det gælder fx Arne Espegaard: *Vendsysselk Ordbog I-IV* (1972-74) og fra Sønderjylland M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk I-II.5* (1961-69), men også emneinddelte dialektbeskrivelser som Peter Skautrup: *Et Hardsyssel mål I-II* (1927-79) og A.C. Skyum: *Morsingmålets Ordforråd I-II* (1948-54). Hanne Glinborgs tilgang sikrer derimod, at man tager stilling til hele det ”nutidige” rigsdanske ordforråd og gengiver alle tilsvarende dialektord; men den indebærer en risiko for, at nogle rent dialektale ord ikke kommer med, hvis de ikke har rigsdanske synonymer, hvor de naturligt kan nævnes.

Ordbogen viser, at mange gamle udtaleformer fortsat findes og bruges, fx at *Stalden* udtales *æ støll*, og at *Kælve* udtales *kal* (egentlig et verbum *kalve*). Ligeledes, at *Torden* og *tordne* har de gamle udtaleformer med tv- i forlyd: *tvorn* hhv. *det tvorner* = det tordner.

Skønt udgangspunktet er rigsdansk, kommer mange ældre dialektord med i ordbogen via eksempelsætningerne; her skal nævnes nogle prøver på dette i alfabetisk orden. Under *Frost* (der i øvrigt udtales *frøst*) anføres sætningen: *æ tell ær æe æ juvve* = "æ tell" (*frosten*) er af jorden; her kan formen *tell* ikke optages i selve ordbogen, men indgår i register-afsnittet, bl.a. som *Tell (æ) = Frosten* i listen "Morsingbosk > Almind.dansk" (herefter blot Mors > Dansk; se nærmere om registrene i afsnit 4). I forbifarten bemærkes her et grammatisk forhold, vestjysk foransat artikel i eksempelsætningen (jf. Jysk Ordbog atlas-kort K 6.1). – Under subst. *Kløver* (plante) nævnes: vi kalder tit *kløvve fo smæer* = *kløver for "smæer"*, et ord, som heller ikke kan optages i ordbogen, men findes i uændret form i registeret Mors > Dansk; i Jysk Ordbog og Ordbog over det danske Sprog er opslagsformen *smære*. Den efterfølgende sætning under *Kløver* lyder: de (dvs. kløverne) kan være meget gode *po æ nylling* = på "æ nylling" (*ny-udlagt, første års græsmark*). Denne betegnelse og definition er dog ikke kommet med i registrene. Ordet findes også hos A.C. Skyum: *nylæng* = Nyling, Nykløver, Skyum.I.68; i Jysk Ordbog bliver opslagsformen *nyling*. – Under *Rar* nævnes forbindelsen: (han er) *Hi'rl igjommel en svå'e mann* = *Helt igennem en "svåe" (rar) mand*; her findes *svåe* ikke i ordbogen eller Mors > Dansk-registeret, men er med i Dansk > Mors-registeret som *Rar (=) Svåe*; i Jysk Ordbog vil opslagsformen blive *svar*. – Under *Skarpsleben* finder man et idiom, en talemåde, jf. sætningen: *Næ'e dæn gy skik på gris* (= når man gør skik på gris) *skal man have en skarpsleben kniv*. 'Gøre skik på gris' betyder 'skære slagtet gris op i de rigtige dele el. portioner til madlavning', hvilket ikke forklares, og der henvises ikke hertil fra hverken *Skik* el. *Gris* i registrene. Hos Skyum forklares *gøre Skik på* som 'overkomme, blive færdig med Arbejde', Skyum.II.251.

Det kan nævnes, at der under *Ekskluderet* ses et godt eksempel på brug af gammelt og nyt ordforråd i samme sætning: *hun håed lavve nøj moeg-værk – stek imud æ regle – så hun bløv ekskludir-e a æ fo-*

ening uden vidre varsel (= hun havde lavet noget møgværk – stik imod reglerne – så hun blev ekskluderet af foreningen uden videre varsel). Det ses, at *moeg-værk* oversættes ved *møgværk*, en sammensætning, der ikke har fundet vej til ordbogens register og for øvrigt ikke findes i Retskrivningsordbogen. A.C. Skyum har heller ikke ordet *moeg-værk*; men det findes i andre nordjyske kilder.

Også et par nye ord eller sammensætninger fortjener at nævnes. Under *Næstsøskendebørn* oplyses, at disse slægtninge ”kan vi godt somme tider finde på *å kal knoglsøsken*” (= at kalde knoglesøskende); dette ord er medtaget i registeret Mors > Dansk. Et andet ord, som formentlig også er dannet i lokalmiljøet, ses under *Treer*: nu skal jeg lige slå en treer *å så gy dæ luddopo tt* (= og så gøre dig ludopotte); sidste ord forklares ikke og er ikke medtaget i registrene, men må vel betyde ”slå dig hjem i ludo”.

1.2. Rigsdanske ord i dialekten

Som antydnet i indledningen får en stor mængde ord blot karakteristikken: *'(udtales på almindelig dansk)'*, og der gives derfor ingen udtaleeksempler. Det gælder mange steder afsnit på op til ca. 10 opslagsformer i træk, fx fra *Antydning* til *Appel*, fra *Vovehals* til *Vrangmaske*, enkelte steder endnu flere, fx 15-20 i afsnittet fra *Karamel* til *Karetmager*. Men ved adskillige opslagsformer af denne type er det lidt af en tilsnigelse at hævde samme udtale som i rigsdansk; det kræver tillem্পninger af reglen på i hvert fald to punkter.

1) Tostavelsesord udlydende på -e (som fx *Bjælde*, *Bjærge*, *Blase*, s. 47) udtales på jysk generelt som enstavelsesord (med tab af det udlydende -e), her altså udtaleformer som *bjæl*-, *bjær*-, *bla*·s, den såkaldte jyske *apokope*. I ordbogens forord nævnes vedr. endelsen -else, at her ”*sluger vi e-et*”, fx i *Hukommels*, *Fonyvvels*, *Berigels*; men dette gælder generelt for flerstavelseord med udlydende -e. Enkelte har i ordbogen fået en lidt ændret karakteristik: *'(udtales næsten som på rigsdansk)'*, fx *Besættelse*, *Besøgelse*.

2) Nogle ord har stød i rigsdansk udtale, men ikke i morsingsk og størstedelen af jysk, nemlig ord, der ender på stemt konsonant + klusil (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 1.2), fx *Amt*, *Blank*, *Folk*, *Flink*, *Flint*, *Halt*, *Kalk*, *Skrænt*.

Enkelte andre ord udtales formentlig heller ikke som i rigsdansk. Fx udtales *Motor* næppe *mo-tor*, men snarere med hovedtryk på anden stavelse og stød på vokalen der: *mo¹to:r* (som i jysk i almindelighed). Adjektivet *Tålig* (*from, medgørlig*) udtales næppe som på rigsdansk, men snarere *tålə*, jf. Skyum.II.184.

Om mange andre ord i gruppen med ”almindelig dansk” udtale vil man sige: ja, rigsdansk, men bruges vel ikke i daglig, dialektal tale, fx *Bisætning*, *Gifttyde* (plante). Det gælder også mange fremmedord og faglige ord, fx *Blende* (*mineral*), *Subsistere* (*have til livets ophold*). Der trækkes dog en grænse ved nogle fremmedord, idet de får karakteristikken: '(bruges ikke på morsingbosk)', jf. fx *Shrapnel* (*granatkardæsk*), *Sublunarisk* (*under månen, jordisk*); sådanne ord falder måske ind under en retningslinje nævnt i forordet: ”De værste fremmedord er ikke beskrevet”.

2. Udtalegengivelse, lydskrift

Her ser jeg først på de lydforhold mv., der nævnes i forordet (2.1-2.4), dernæst enkelte andre.

2.1. Stød. Der anvendes generelt apostrof ' som stødtegn ved vokaler, fx *po'e* (*på*), *ni'e* (*ned*); det gøres rimeligt konsekvent. Ved konsonanter bruges if. forordet i stedet ”et ekstra endelsesbogstav”, fx *støkk* (*stykke*), *løkk* (*lykke*), *mapp* (*mappe*) – som faktisk dækker **vestjysk stød**. Denne notation kombineres dog oftest med stødtegnet, fx vedr. de nævnte ord: under *Mappe* forbindelsen *Æ ma'pp* = mappen, tilsvarende i sammensætninger som *Styk-gods*, *Stykkevis* formerne *stø'kk-gos*, *stø'kk-vijs*; desuden kan nævnes fx *klo'kk* klokke, *spe'kk* spække, og sammensætninger som *klo'kkkjæed* klokkekæde¹, *kvo'itspel* kortspil. Men dermed kan man ikke helt sikkert vide, om fx *hopp* hoppe, *spøtte* spytter, faktisk udtales med vestjysk stød, jf. at fx *Støtte* og *Skærpe* anføres som udtalt ”på almindelig dansk”, dvs. uden stød.

Forfatteren er klar over, at notationen ikke altid er helt konsekvent, jf. bemærkningen i forordet: ”Det er uhyre svært at skrive lydskrift rigtigt”.

¹ I Mors > Dansk registeret med henvisning til *Urkæde* s. 851, hvor formen dog blot skrives *klokkjæed*.

2.2. Klusilspring. ”Endelsen **i** bliver til **ek**”, noteres det i forordet, og der gives eksemplerne: *Nek (ni)*, *Tek (ti)*, *Sympatek (sympati)*, *Energek (energi)*. Tilsvarende kunne have været nævnt, at *-y* udtales *-øk*, og *-u* *-uk*, jf. fx formerne *bøk* by, *søk* sy, *ruk* ru. Men denne udtale af de høje vokaler *i*, *y*, *u* med såkaldt klusilspring (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 2.1) gælder også i andre positioner i ordene, fx foran de stemte konsonanter *-n* og *-l*, jf. *grekn* grin, *grøkn* gryn, *dukn* dun hhv. *hvekl* hvil, *søkl* syl, *gukl* gul, desuden foran *-r*, hvor ordene næsten bliver tostavelser, fx *sekker* ser, *døkke* dyr (subst.), *føkke* fyr, *mukke* mur. Denne udtale er tydeligt fanget ind i en sætning under *Ond*, nemlig om en person: *Sukke å ukn fra måe te avten!!* (= sur og ond fra morgen til aften). Den findes også i nyere ord, fx *tærpentekn* terpentin, *tastatukke* = tastatur.

2.3 -ere > -ir. ”Endelsen **ere** bliver til **ir** (med et stille efterfølgende e)”, anføres det i forordet, med eksemplerne *Intresir-e* interessere, *Reagir-e* reagere, *Levir-e* levere. Det ”stille e” må betegne svagtryksvokalen *-ə*, og *-ir-e* må betegne udtale af diftong med stød: *-i'ə* (jf. artiklen *-ere* i Jysk Ordbog); den er karakteristisk for denne type verber indlånt fra rigsdansk.

2.4. I forordet noteres også, at endelsen ”**hed** bliver til **hied**”, fx *Kærlig-hied*, *Ærlig-hied*, *Venlig-hied*. Det er egentlig blot endnu et eksempel på udtalen af *e* som *i'ə* (jf. 2.3) i en mindre gruppe ord, især indlånte fra rigsdansk.

Efter omtalen af disse særlige udtaleforhold konkluderer forordet: *Jo-jo! Dær ær en skam en slavs system i vor dialækt.*

2.5. Af eksemplerne i afsnit 2.2 fremgår, at dialektens *i*, *y* ved klusilspring (oftest) gengives med *e*, *ø*, fx *nek* ni, *bøk* by. Det kan sammenlignes med lydformerne hos A.C. Skyum, hvor der noteres *i*, *y*, jf. fx *ni'k* ni, *by'k* by, *gri'kn* grin, *gry'kn* gryn, *hwi'kæl* hvil, *sy'kæl* syl. Det er muligt, at vokalerne her udtales mere åbent nu end omkring 1950; ellers er der tale om en lidt særegen notationspraksis i Morsingboordbogen.

2.6. I afsnit 2.3 omtales, at diftongen *iə* gengives med *-ir* ved endelsen *-ere*; men det gælder faktisk generelt, at *-ə* i denne diftong skrives *-r*, jf. fx udtalen *hi'rl* af Hel, *-dir'ls* af *-dels* i *Mestendels*, *sti'rn* af *Sten*, *stirndøe* af *Stendød*. Det samme ses ved diftongen *uə* som

udtale af vokalen *-o-*, der gengives med *-ur*, fx har *Rose* udtalen *rurs*, og *Sol* udtales *su'rl*. Desuden bruges *-r* i udtalen af ordet *ikke*, nemlig: *e'r*, hvilket er så specielt, at det nævnes i forordet. Man ville her forvente udtalen *e't* med vestjysk stød eller blot *e'* (jf. artiklen *ikke* i Jysk Ordbog), og det er formentlig sidstnævnte form, der i Morsingboordbogen skrives *e'r*. I sammentrunkne ord noteres blot *-r*, fx *da'r* = da ikke, *no'r* = nu ikke.

2.7. Der kan anføres mange eksempler på, at *-nd-* udtales *-j-* efter bagtungevokal (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 4.4), fx formen *fojjen* under (participiet) *Fundet* og under *Svinde* participiumsformen *svojjen* = svundet.

2.8. Forbindelsen *-rn* udtales i nogle ord *-r*, i ordbogen dog skrevet *-e*, fx *gjae* = gerne, *måe* = morgen, desuden i fx *bå'e* = barn, *ba'r* = børn. Men *Jern*, *Korn* og *Stjerne* anføres som udtalt som på rigsdansk, hvor man i hvert fald for et så centralt ord som *Korn* ville vente den gamle udtale *ku'r* (jf. Skyum.I.69 o.fl.st.) bibeholdt, især da sammensætningen *Kornmod* gengives med u-vokal, *Kuemåen*.

2.9 Der skrives generelt *v* i stedet for dialektens *w*; det gælder altså også hele V-sektionen. Dermed kan ved fx *Vand* skrives: 'udtales på almindelig dansk', skønt det antagelig udtales *wand* el. lign.; den gamle udtale med å-vokal *wån'* (Skyum.I.63) er forladt for længst. I indlyd skrives *-vv-* i stedet for *-w-*, fx *drøvven* = dreven, *knevvens* = knebent, *skryvvels* = skrivelse.

2.10. Af bevarede ældre træk kan afsluttende nævnes, at vokalen *i* ofte noteres *ij*, fx *spijses* = spises, *svijn-hældi* = svineheldig, der kan sammelignes med *spij:s* (Skyum I.123) hhv. ¹*swij·n(ə)hældiq* (Skyum II.240). Vokalen *y* er bibeholdt i ord som *kykken*, *kyd*, *kye* = køkken, kød, køre. Forlydspalatalisering af *k* anvendes stadig, jf. fx en personkarakteristik med en lidt overraskende talemåde: hun var så skjelyvve-e, hun ku stå'e møtt i æ ueg å sek te beeg sønde-e = så skeløjet, at hun kunne stå midt i ugen og se til begge søndage (!).

3. Register

Register-afsnittet forrest i ordbogen indeholder (som omtalt i afsnit 1.1 ovf.) to alfabetiske registre: dels over ordbogens ord fra morsingbosk til "Almind.dansk", dvs. rigsdansk, dels over ordene fra rigsdansk til

morsingbosk, begge med angivelse af sidetal i ordbogen; de to registre blev i afsnit 1.1 kort betegnet Mors > Dansk hhv. Dansk > Mors. De er indrettet på overskuelig måde med 4 spalter på hver helside; på venstresiderne står Mors > Dansk-registeret, på højresiderne tilsvarende Dansk > Mors-registeret. En venstreside og tilhørende højreside er tildelt samme sidetal, fx: (venstre) SIDE 17. L: 4 spalter morsingbosk – dansk, (højre) SIDE 17. L: 4 spalter dansk – morsingbosk; der anvendes kapitæler for at adskille registerets sidetal fra ordbogsdelens, og registrene går fra SIDE 1 til SIDE 46.²

Enkelte linjer er sat med fed skrift, fx SIDE 1: *A - jeg - 281*, for at markere et ord eller en udtaleform, som ikke findes i Retskrivningsordbogen, og henvise til en side i ordbogen med den pågældende form brugt i en sætning. Et eksempel på brug af et helt andet ord er: *Lijm – Kost – 327*; her finder man på s. 327 under *Kost* bemærkningen: *Ja, vi kalle no alså en kost fo en lijm*; et ord, der må skrives *lime*, og som kendes i ældre rigsdansk (jf. ODS I. *Lime*). Nogle få steder er afsnit på ca. 10 linjer skrevet med fed skrift, fx SIDE 4, fra *E-egblomm (æ) – Æggeblommen – 913* til *E-egvender – Æggevender – 914*, hvilket afspejler dialektens udtale af *æg* med vokalen *e*, og SIDE 22, fra *O'e (æ) – Åen – 925* til *Obning – Åbning – 926*, afspejlende dialektens *o* versus rigsmålets *å*; tilsvarende ca. 35 linjer SIDE 45, fra *Øvverask ... 490* til *Øvvevællene ... 493* vedr. udtalen *øvve-* versus rigsmålets *over-*.

Via Mors > Dansk-registeret kan man let finde frem til eksempler med bl.a. vestjysk stød og klusilspring (fx *klo'kk* hhv. *grøkn*, jf. afsnit 2.1-2.2 ovf.). Desuden næsten alle dialektale former, fx *hævl* = høvl, SIDE 12 med henvisning til ordbogen s. 256, hvor man under *Høvl* finder sætningen: *Han ær gu'e te'e bruv en hævl* (= god til at bruge en høvl). Ved nogle substantiver anføres det bestemte kendeord *æ*, jf. fx *Goeæjjer (æ) – Gårdejeren – 210*. Ved stærkt bøjede verber henvises fra bøjningsformerne, fx *Lå – lagde – 384* og også *Lå – lagt – 384*, hvor man så under *Lægge* s. 384 finder sætninger med både infinitiv *leeg* og de nævnte præteritums- og participiumsformer.

² Rækkefølgen er dog blevet den omvendte ved SIDE 22-29 og de fleste af SIDEerne 35-46 (altså Dansk > Mors på venstresiderne, Mors > Dansk på højresiderne), så man i sidste halvdel af registeret ofte må lede lidt for at finde en ønsket form.

Enkelte dialektale ord er dog ikke kommet med i ordregisteret. Fx anføres under *Praktisk* sætningen: (det ville være praktisk,) *hves I ku sæed å leeg Je sage po plass = hvis I kunne "sæde" (sanse) at lægge Jeres sager på plads* (s. 524); herfra ses ordet *sæed* ikke i Mors > Dansk-registeret. Ligeledes ses under *Kvie* sætningen: *Vi hå kjåvt en hувlens gu'e kvij = har købt en hulens god kvie*, hvorfra ordet *huvlens/hulens* (= gevaldig el. lign.) ikke er kommet med i registrene. Også enkelte sammensætninger mangler; fx ses under *Markedet* udbruddet: *Sekken gidmarken! = Sikket gedemarked!* Her har *gidmarken / gedemarked* ikke fundet vej til de alfabetiske registre. Men registrene er meget udførlige og giver gode oversigter over de tusindvis af dialektale ord og udtaleformer i ordbogen.

Afslutning

Skønt Morsingbo-ordbogen er utraditionelt anlagt i og med, at den som omtalt indeholder en mængde rigsdanske ord, er den en god dialektordbog i kraft af de mange dialektale udtaleformer og oftest gode, mundrette eksempelsætninger (nogle virker dog rigeligt konstruerede til lejligheden). Som påpeget flere steder ovenfor opviser ordbogen både gamle og nyere udtaleformer, i nogle tilfælde inden for samme sætning, til dels antagelig betinget af, at udgangspunktet har været en systematisk gennemgang af Retskrivningsordbogen og dermed rigsdansk. Men formålet har også hele tiden været at give et omfattende billede af nutidigt morsingmåls ordforråd og dermed sikre, at dette og dialekten som helhed fortsat vil blive husket. Thi, som det (under *Ad*) siges med en delvis rigsdansk talemåde: *De go da a skåvven te, hves vo dialækt blyvve hi'rl glemt = Det går da ad skoven til, hvis vor dialekt bliver helt glemt.*